

Ядзя і Катруся

Наталія Кобринська

Хто не знає нашого розкішного Покутя у стіп Карпатських гір, що підносяться буйно, високо і гинуть в далекій синявій мраці облаків? Хто не знає тих швидких потоків, що шумно вискакують з похилин і крутяться жваво по широких зарінках? Деся серед зарінку стане, гейби наперекір жвавому потокові, збитий у купу густий луг, а потік гнівний, що мусить его обходити, шумить і цоркає о великі ріняки. Де-не-де покажеся невеликий дубовий лісок, а даліше тягнєся незмірена оком рівна просторонь орного поля. Там бачиш широкі лани, вузькі з високими межами ниви, котрі аж ясніють золотовою пшеничкою і ячменем, срібним колосем жита та повійним гнучким візсом. Попри високі китиці кукурудзів підхоплюєся широколистий тютюн, а часом мигне шматок зеленої млаки з червоними, синіми та жовтими цвітами, мов коверець, перетиканий божою рукою.

Однак село, до котрого зближаємося, не визначалося особливою красою. Тут уже губилася ціха гірської околиці, і село набирало виду більше подільських сіл. Воно лежало у долині серед широкого поля, що по обох его боках розтягалось на високих горбах, гейби спляча у кориті дитина. Самою серединою плив невеликий потік, а его мутні води котились ліниво по осілім на дні намулі. Вічний его супокій був нарушений хіба лиш тоді, коли топився зимовий сніг і болотними швидкими струями збігав до сумного потока. Жвависть маленьких ручаїв уділялася і потокові, і тоді він шумів ь виливався з берегів, забирав усе, що по дорозі попало, і ніс до свого багатого сусіда Прута. Восени, звичайно, сільські газдині мочили в мутній воді потока коноплі, і тоді він виглядав ще сумніший, вода ще темніша та мутніша, а навкруг розходився немилий воздух, що було великою принадою для дітей з цілого села, котрі збиралися гурмами ловити дрібну затроєну коноплями рибку. Рівнобіжно з потоком тягнулась вузька сільська дорога, перекидалась через него невеличким мостом і пнулась далеко вгору. По другім боці моста стирчали голі горби, по-криті лиш низькою, подекуди перепаленою сонцем травою. Місцями земля розпадалася і шкірилася здалека глибокими жовтими ярами. Насупротив тих гір, де пропадала вже з виду дорога, котра на похилині значно вносилаь над селом, стояв панський двір і гордо споглядав на сільце, лежаче в долині, на невеличку з трьома банями церковцю і на обросле садом попівство, що майже притулилось до церкви над мутним потоком. Ціле село ніби хильцем уходило гордого погляду панського двора, одна лиш коршма на противнім боці двора стояла чепурно і ніби всміхалася до него довгим рядом вікон з потрійними шибами.

Двір був великий, але добре удержаний, з високо підмурованим і на стовпах опертим ганком. На просторім подвір'ю перед ганком був невеликий газон, а даліше господарські будинки. До одної сторони дому припирав великий цвітник, а за ним тягнувся довгий сад. Город був уряджений на англійський лад: на зелених газонах

виднілися клумби всіляких цвітів, маленькі заграничні в різних відмінах деревця і щеплені рожі, а на самій середині широко розкладалася американська сосна. Високий пліт заслоняв груболистий боз і інші спіреї, а кути огороженого городу притінювали соснові та грабові гаї.

Молода пара людей проходила повільним ходом по кручених стежках городу. Гарне лице жінки було таке бліденьке, як перша весняна цвітка, а голубі очі гейби закривались хмарою. Мужчина сумно споглядав на свою бліду товаришку, котру краса природи не веселила, а свіжість воздуха переймала дрожю. Мовчки переходили вони попід тінисті дерева, штучні гаї та переповнені цвітами клумби. Під широко розложеними галузями сосни цвіли розкиненими громадами сині та білі фіалки, а солодкий їх запах приманював здалека. Молода жінка однак ж споглядала байдужно на сіяючі красою рослини, як і на ціле окружене, повне життя і сили; зате чоловік, чвидко, не міг опертися красі природи, бо зігнувся і подав блідій своїй товаришці кілька зірваних фіалок. Вона машинально витягнула руку, взяла від нього цвіти, а відтак обидвоє пішли далі крутою стежкою. Маленька фіалка мала два пуплішки і молодий зав'язок насіння.

— Ох! — зітхнувши, відізвалася до свого товариша бліда жінка. — Така дробина, а вже буде тішитися новим життям, відродиться молодим поколінням. Боже мій! Се таке звичайне, право природи, лиш ми не маємо того щастя.

При тих словах молода жінка розплакалася. Чоловік пригорнув її до грудей. Її душили сльози, і він лиш насилу їх повдержував.

Десять літ як вони жили з собою. Бог їм дав був двоє діточок, але і зараз забрав, скоро лиш уродилися, тож і тепер, коли знов надіялись нового гостя, боялися, що доля не дасть їм виховати і тото дитину.

— Може би, ти поїхала до лікарів, — відозва вся вкінці несміливо чоловік.

— Та що з того? — відповіла з резигнацією жінка. — Чи я вже до них не їздила?

І знов вони переходили мовчки довгі стежки города.

— Знаєш що? — промовила по добрій хвильці жінка, підносячи сльозаві на мужа очі. — Я чула ще від моєї бабуні, що десь має бути між хлопами звичай, що як їм діти не ведуться, то вони беруть в куми послідніх жебраків, і се має помагати.

— Га, суть річі, про котрі філософи не снили, — за-конклюдював муж. — Хто знає, може і в тім що є, — додав, задумуючись.

Ся розмова мала реальні наслідки, бо дійсно, як прийшла на світ дитина, маленька донечка, родителі не шукали кумів між панамі. Вправді, не взяли вони послідніх жебраків, але порядних селян Василя і Василиху, найперших газдів у селі. Але то на одно виходило, бо як супротив якого хлопа був жебрак, так само против дідища хоч би найліпший газда. Інакше се вправді поняли Василь і Василиха. Вони хвалилися між своїми, що покумалися з панамі і від часу до часу ходили до двора у гості. Борзо однак перестав ходити Василь: він зміркував, що то якось ані йому, ані панам до ладу не складається. Довше, хоч зате рідко, ходила Василиха і її фїїна "Ядзя", котре то ім'я Василисі завсігди тяжко було виговорити, добре собі її пригадувала, а будучи вже

панночкою, не раз в товаристві з гумором розповідала, як-то до них, коли вона ще була мала, приходила її кума, висока, чорна жінка. Мати просила її сідати, а вона завсігди жалувалася, що їй щось під серцем болить, і, притискаючи руки до грудей, говорила стогнучим голосом: "Ох! слаба-м, слаба-м, кумко-любко", що заєдно наводило на устах матері ледви повздержуваний усміх. Пізніше і Василиха перестала приходити; може, подумала вона собі, так, як її чоловік, що то якось не до ладу складається: що пани — то пани, а що мужики — то мужики.

Як не розбивалася молода пані над своєю дитиною, то все-таки сама її не плекала: одне, що се їй дуже мучило, а друге — і для здоров'я дитини ліпше було найняти здорову селянку за мамку. У селі знайшлися дві покритки, гідні молодиці, але пані боялася повірити їм дитину. "Неморальність жінки лежить уже в крові і може уділитися дитині", говорила мати до відвідуючих її сусідок з поблизьких сіл, котрі цей погляд вельми похваляли. Знайшлася вкінці жінка, котру чоловік відумер з місячною дитиною. Бідна жінка радо ішла в мамки, хоть їй жаль було лишати на чужі руки своє мале писклятко, але що було робити: заробок трафлявся, а вона була дуже бідна, жила з зарібку, та й мала старшеньку дівчинку, на котру треба було також заробити. Дала, отже, обоїчко дітей до брата, що пристав був до жінки на ґрунт, а сама пішла в мамки. Недовго жила її від грудей відлучена дитина; біднятко зниділо, мов поросло мохом, та й навіки заснуло. Зате панська дитина на чудо гарно розвивалася, а її плекальниця, стративши свою дитину, перенесла свої чувства на сю, котра щоднини тулилась до її грудей і усміхалась дрібними устоськами. Дитина також дуже до неї привикла і так прив'язалася, що коли уже перестала її плекати, то мусила ще лишитися на кілька літ за няньку.

Ядзя довго плакала, коли няня вже відійшла, а натомість стала французька бонна, що шварготіла до неї незрозумілим язиком. Дитині так навтямилося з новою товаришкою, що мамі аж жаль ставало біднятка, і їй прийшло на думку, чи не кликати би яку дівчину з села, щоби деколи з нею побавилась. Казала, отже, закликати мамку, щоби вишукала таку дівчину.

— Таже моя може приходити, кілька треба буде, — казала мамка, рада, що знов буде ближче двора. Звичайно, бідно ся діє — добре що-то, добре, що дитині дадуть кусень хліба.

Другого дня мамка привела свою невеличку дочку, о два роки старшу від Ядзі дівчину. Згоди між ними не було. Катруся мала приходити тоді, коли Ядзя захоче з нею побавитись та надоїсть їй французька бонна. Катрусю привели до двора у грубій сорочці і уперезану маминою запаскою замість "горботки". Але що сей стрій не надавався до панських покоїв, то пані казала дати їй тоненьку з Ядзі сорочку і перешити стареньку спідничку.

— Но, тепер якось виглядає, — казала пані, коли припровадили до неї перебрану Катрусю. Катруся тішилася своїм новим убранем і гордо споглядала на запинані гудзиками рукавці сорочки, котрі на ню були закороткі, та й на надточену майже від колін спідничку. Коли однако ж в сім убраню пішла до мами, то усі сусідські діти стали

з неї сміятися. Катрусі зробилося соромно, скинула панську сорочку і спідницю і убралася назад у свою згрібну сорочину^[1] і казала, що не піде вже більше до двора. Мама насилу відвела її назад. Та все-таки Катруся не хотіла більше показуватись сільським дітям в новім перебраню, і коли була у мами, то зараз перебиралася у свою сорочку. Ядзя дійсно бавилася з Катрусею далеко ліпше, як з своєю бонною. Але зате пані мусила сама ті забави надзирати, позаяк, крім мужицької бесіди, мужицька дитина не завсігди знала забавлятися з панською і не раз вживала не конче гречних слів, чому бонна не могла запобігти, не розуміючи ані слова чужої для неї мови. Се бонні було на руку, позаяк улегшувало її обов'язки. Найліпше, вона любила, коли діти ішли бавитись до огорожу, а упевнившись, що панство чим іншим зайняті, давала собі тоді волю, лишала діти і йшла у сад проходжуватись. Коли раз пані пробудилась по обіднім сні, щось мовби шепнуло їй, щоби вона ішла подивитись, що роблять діти. Був се правдивий інстинкт ма-теринський, бо зараз здалека учула дитинний крик і плач. Ядзя лежала на землі, а верх неї Катруся і зо всіх боків обкладала її кулаками. Мати не дивилась на дорогу, не зважала на травники і цвіти, а бігла просто, зачіпаючи сукнею о корчі і рабати, і майже без пам'яті вирвала свою дитину з-під брутальної переваги малої мужички. Ядзя була смертельно бліда, а з розбитого її носика потекла червона струя крові по руках і одію матері. На землі лежала розбита лялька і порвані цітки, очевидні свідки дитячого непорозуміння.

— Води, води! На милість бога, води! — кричала переражена мати.

На той крик позбігалися зі всіх сторін слуги, вилетіла десь з гущин перелякана бонна, вибіг з покоїв пан, поспішив щосила опорошений від млинка економ. Пані вже обливала Ядзю водою і ледви могла розповісти, в яким страшнім знайшла її положенню. Пан остро зганьбив бонну, а Катрусю казав взяти економові і укарати, хоть Катруся звинялася, що вона нічого не винна, бо Ядзя перша на ню кинулася і пірвала на ший цітки. По якімсь часі Катруся з посинілим лицем і викривленими губами, дрожаючи на цілім тілі, бігла з двора городами в село. Сльози капали їй з очей, а груди нята підносились уриваним хлипанем. Так забігла аж додому, але боячись іти до хати, залізла під пліт у корчі великого бур'яну і там пересиділа цілу ніч. Мати — байдуже, думала, що Катруся лишилася в дворі, і аж другої днини дізналась в селі, що її дочку подибало. Бідна жінка взялась за голову. Її розібрав жаль і злість, хотіла ще ліпше набити Катрусю, але жаль переміг, пішла лиш до двора перепросити паню за таку вже зроду біснувату і неслухняну дитину. Але Катруся вже більше до двора не пішла.

Якось в недовгій часі по тій пригоді умерла Катрусіна мати, і Катруся стала круглою сиротою. По мамі їй нічо не лишилось, крім трохи одіжи, бо ціле жите була лиш бідною комірницею. Брат мамин, а її вуйко, взяв одежину на переховок, а Катрусю дав до газди на службу.

Тимчасом Ядзя перейшла з рук бонни до рук гувернантки, котра мала обов'язок не лиш наглядати і розмовляти з нею, але учила її різних книжкових предметів, музики і жіночих робіт. Родителі Ядзі мало де бували. Давнійше, за пайового батька, казали люди, що не було днини без гостей в дворі, але часи змінились, господарка якось не

дописувала, і лиш на пам'ятку добрих часів, тільки завсігди раз у рік на Юліана і Юлії, бо так називались обоє панство Солецькі, відбувалися гучні іменини. Мали, отже, досить обоє пани Солецькі часу посвячувати вихованню дочки, а особливо мати, бо батькові більше часу забирала господарка. Коли Ядзя піросла, то ще більше жила під опікою мами і гувернанток, ніж коли ще була менша, позаяк піростаючій панночці ще більше небезпечно було сходитися з простим народом, ніж дитині, і на то мати мала пильне око. До слуг вільно було їй відноситися лиш з тим, що їй конечно до услуги було треба, і то лиш з покоевими слугами; з іншими Ядзя не сходилася, а тих, що приходили на роботу, зовсім не знала. Тільки вечорами, коли батько прилучився до товариства жінок, чула вона багато про лінивство і крадіжжі робітників, про великі з тих причин клопоти батька і про борбу, яку він мусив вести з тими пороками народа.

Ядзя робила в науках такі гарні поступи, що борзо гувернантка оказалась непотрібною. Тому ж то Ядзя з правдивою приємністю зайняла покій гувернантки і зробила з матір'ю новий поділ годин своєї роботи. Найбільше часу ішло на фортеп'ян, бо грала по кілька годин денно, і на читане, для вивчення мови, французьких книжок з позазна-чуваними картками, котрі мати не позволяла їй читати. Більшу свободу мала щодо польських книжок, а навіть на її просьбу перенесено шафу з книжками з маминого до її покою. Стала також виручати маму в господарці, наглядала порядки в покою, і видавала кухареві масло, решту ж часу посвячувала прекрасним ручним роботам, котрі любила над усі інші.

З делікатної і хорошої дитини виросла висока, гнучка, з правильними рисами лица, панна. Темно-русяве волосе прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темно-голубими очима. Її гарна стать звертала на себе загальну увагу і була предметом загального подиву сусідської шляхти, як і інтелігенції недалекого місточка, до котрого їхала щосвята і неділі до костела. Міські донжуани несміло споглядали на прекрасну дівчину, коли ішла з матір'ю до перших лавок, які звичайно займало сільське "обивательство".

Від часу, як виросла на панну, дім її родителів більше оживився, бували частіше гості, а іменини відбувалися ще гучнійше. Найчастіше однако ж Солецькі візитувалися з одним панством з сусідства, а особливо син того панства, пан Вацлав, часто заглядав до панів Солецьких, і люди пе-редвиджували, що се закінчиться маріяшом.

Але се якось не сталося. Пан Вацлав заїжджав вправді довго, але наконець оженився на Поділю з панною два рази багатшою від Ядзі.

Сей факт сильно вразив молоду дівчину; вона не могла перенести тої обиди, хоть глибоко ховала свої чувства, і людям представлялася ще гордійшою і веселійшою, ніж досі. Найбільшою однак підмогою її ображеної гордості була її краса. Вона від дитини була научена дбати про свою зверхність; тепер же зробилось того головною її цілею. Цілими годинами укладала волосе, обсипувала м'яким делікатним порошком і без того біле і гарне лице, примірювала сукні, чистила і формувала нігті. Але коли по скінченню туалету стала при зеркалі, то її дрібні уста склались мимоволі до гіркого усміху, бо

кого мали вражати ті гарні очі, кого чарувати гарна стать, коли в цілій околиці не було ані одного відповідного конкурента до її руки.

Ся обставина, може, ще більше смутила її родителів, а по довгих розважаннях і тайних нарадах вийшло вкінці, щоби dokonче виїхати до більшого міста на м'ясниці. Внаслідок сего рішення з надходячими м'ясницями вибрались мати з дочкою до Львова на цілий час м'ясниць, а що не можна було лишити цілком господарства, то батько лиш від часу до часу доїжджав і асистував їм при більших виступах. З сего обороту справи Ядзя була дуже задоволена і щаслива; краса її принадила багато адораторів, а вона сама мала велике щастє на всіх вечерках і балах.

Надія на добре замуже розвеселила серце матері, і вона нічо не щадила для блиску її краси своєї дочки. До її уха часто долітали похвали о красі, елегантції і уложеню Ядзі, а мати уносила найкрасшими надіями в далеку будучину дочки, як маленька пташка несесь в далекі краї на крилах міцнішого від себе крилатого друга, хоч в короткім часі до тих милих тонів вмішувались і деякі дисонанси. Добрим приятелькам, що розпливались в похвалах для Ядзі, вирвалось часом таке слівце, котре псувало їй цілком гумор і добрі вражіння.

— О, як чудово виглядала Ядзя на вчорашнім балу, немовби яка богиня! — говорила товаришка ще з дитячих літ і знайома пані Солецької. — Усі були нею зачаровані, а пан Артур ще більше нею займався, як звичайно. Ядзя дійсно дуже ему сподобалася. Але ж бо і він також гарний і дотепний, колись ту на вечерку присівся до мене, — власне тоді Ядзя танцювала з паном Зігмундом Л.

— Ох! чому то хороші панни не мають грошей, — сказав він ніби з усміхом, але я бачила, що по его лиці перебігла тінь смутку, він зітхнув і пішов просто до Ядзі, котра з Зігмундом скінчила тур.

Тінь смутку перебігла і по лиці матері Ядзі. Виїзд до Львова, туалета і ціле ведене їх дому у Львові не могло свідчити о невеличкім їх маєтку, звідки ж про се вже могли говорити і знати молоді люди, та і якраз тоті, котрі Яд-зею найбільше інтересувались. Були це шпильочки, котрі просто трафляли в її серце. Предвиджуючи, що се може поспувати цілу будучину її коханої дитини, старалася вона, отже, більше піднести блиск свого дому і затерти сліди, щоби і найменшим позором могли проявити якийсь в чім недостаток. Адоратори Ядзі з кожним днем, а властиво з кожним вечерком і балом, побільшувались, ближчих однак кроків ніхто не робив.

Вкінці, м'ясниці скінчились. Ядзя вернула додому з головою, оголомшеною компліментами, з розм'якченим серцем, з повними куфрами суконь, котильонових китиць і інших карнавалових трофеїв, але без ніяких реальних наслідків. Реальними наслідками було хіба лиш те, що їх невеличкий маєточок львівськими видатками дуже підорвався, як також пішли з шумом довголітні ощадності пані Солецької за капусту і молоко, котрою то частиною господарства вона завсїгди сама займалася.

Помимо того, не давали вони ще за вигране збиточній долі, і на другий рік знов виїхали на м'ясниці до Львова. Але і сим разом вернули вони з нічим. Кавалери крутились, бавилися, але ні оден не освідчився, а до того засмучений батько

представив бюджет домашній в дуже непотішаючих красках, бо видатки так значно переходили доходи, що про дальші проїздки не можна було більше і думати. Був се страшний удар для обох жінок, хоч вони старались зносити его стоїчно, щоби не надто дати се відчувати батькові. Матері однак не раз закрутилися сльози в очах, коли вона дивилась на поблідле лице дочки. "Боже мій! — думала вона з жалем, роздираючим серце. — Нащо тільки краси, тільки гарних прикмет душі і тіла, щоби те все без долі, без щастя погребати в такій глуші, в такім заклятім куті, де навіть нема видів на те, аби обставини змінилися на ліпше... Та дитина, така у бога випрошена, така пожадана, мала перецвісти як той серед густого ліса на зрубі цвіт!" — мимоволі вирвалось їй з грудей. Але сей зойк болючого серця переражав її: вона клякала, вносила руки до неба, щоби воно не прогнівалось на ню за ті грішні думки. Бо чим же би вона була без тої дитини? Таж то її цілий світ, світло цілого життя! Але тут вона ще більше відчувала свою безсильну неміч допомогти своїй самотній дитині. Не менше терпів і сам Солецький, і не раз, дивлячись на дочку, виглядав як батько Марії в поемі Мальчевського[2], що волів би носити кайдани у татарина і турка, ніж щоби так марно мала в'янути ему дочка.

Щоби хоч в часті заступити Ядзі львівські приємності, хотіли Солецькі завести живіше сусідське жите, але оказалось, що сусідські візити їм бали мало що не рівнялись карнаваловим видаткам і були, як завжди, без ніяких виглядів на пожаданий успіх. А втім, і сама Ядзя того не хотіла. По міських балах і інших розривках сільські забави видавались їй нудні й безцвітні. Невдача виїзду до Львова не могла обійтись без різнородного сусідського поговору, а то її ще більше зражувало, і вона відтягалась майже зовсім від всякого товариства. Одностайність однак життя без живіших вражінь, молодечих поривів і руху убивала її вразливу душу і шкідливо впливала на молодий організм. Вона марніла, блідла, худіла. Родителі занепокоїлися її здоров'ям і стали удаватись до лікарів о пораді.

Лікар, що мав підняти ослаблене здоров'я Ядзі, був в поблизькій містечку, мав дуже широку практику і славу доброго лікаря. На медицині не мав він відзначатись великою спосібністю, посідав однак всі прикмети, котрі звичайно роблять навіть велику славу лікареві, а то: мав докторський диплом, був гарний і нежонатий, як-небудь розпочав уже 35-ий рік свого життя. Не дивниця, отже, що був предметом сердечних бажань усіх до стану супружнього кандидата з цілого містечка, тим більше, що завжди оказувався байдужим на всі забіги панночок і їх родителів. "Коли женитись, то вже розумно женитись, — говорив він звичайно в приятельських кружках, — і наколи б я мав уже женитись, то лиш з "обивателькою". Після его поглядів у того рода паннів і виховане старанніше, ніж у міських панночок, і матеріально вигідніше, "бо що ж, — додав він з усміхом, — за придане може дати дочці хоч би і найвищий урядовець? Хіба кілька суконь і батьківське благословенство, а се ще мало для чоловіка зі становиськом і з заслугами для людськості, які має кождий лікар!.." З тих претензій лікаря сміялась околична шляхта, хоч при кожній нагоді всі сердечно его запрашали, і часто взивали з лікарською порадою там, де тої поради не конче було

треба; а сего способу уживав найчастійше властитель невеличкого сільця, котрий мав чотири уже немолоді а дуже негарні дочки.

Краса Ядзі робила на лікаря сильне вражінє ще тоді, коли з свіжим дипломом в кишені не займав так поважного становиська в повіті і серед групи міських донжуанів несміло споглядав на горду панночку, котра завсігди з піднесеною головою переходила через костел, йдучи до перших лавок. Тепер Ядзя видавалась єму ще красшою, і він дуже гаряче став займатись своєю пацієнткою, а глухі шепти в сусідстві про невдачу львівських проїздох будили в нім вельми смілі здогади. Ядзя тим взглядам лікаря не надавала жадної ваги, бо хоч не мала щастя, щоби єї бажання сповнювались, хоть би вони навіть не переходили вимогів вродливої жінки, однак від дитинства навикла була, що всі коло неї старалися угодити дрібним забаганкам пешеної дитини. Це успосібленє Ядзі псувало лікарєві найхитрійше обдумані способи, щоби показати їй, що під єго забігами криєсь щось більше, як сама лікарська ревність. Він ждав на найменшу нагоду, щоби їй те своє успосібленє оказати, і коли раз Ядзя мимохіть сказала, що хотіла би прочитати якусь нову книжку, він в тиждень приніс їй тоту книжку, від котрої заносило ще сильно свіжим друком.

— Що з вас за чемний чоловік, пане докторе! — сказала Ядзя, обертаючи листки книжки. — Ви дійсно дуже чемні, — додала вона по хвилі, — і зробили-єьте мені тим правдиву приємність, бо мене се діло розцікавило від першої хвилі, коли тільки часописи подали про него звістку.

Лікарєві ударило голоснійше серце.

— Моя чемність була би неограничена для вас, ласкава пані, — сказав він, — наколи б ви лиш того жадали і дозволили робити собі приємності, — але тут єго голос урвався. Ядзя глянула на него таким питаючим і холодним поглядом, що лікаря мовби хто обляв зимною водою. Від того часу Ядзя вправді не змінила з ним свого поступованя, може, була навіть ще більше уважаючою, але помимо того він не міг ніколи ані одного найменшого слівця натяку підхопити, котре б виражало тінь бажаня, що міг би він був сповнити. Се гнівало єго тим більше, що не знав, чи то виходить у неї мимоволі, чи з наmysлу. По довгій і пильній єго студії стали єго спостереження клонитись до пересвід-ченя, що з ним поступаєся обдумано. Се виводило єго з терпеливості, і він не раз думав, що найрозумнійше було би виречися своїх замірів супроти Ядзі, але се видавалось єму вже запізно. Ядзя увійшла вже натілько в єго думки і чувства, що виречись добровільно тих мрій було для него майже неможливо. А коли з самою Ядзею порозуміне було тяжке, постановив ужити інших способів.

Зажурена немогоганем дочки, мати часто питалася на осібності лікаря, що він думає про єї стан здоров'я. Лікар постановив се використати і при першій нагоді дати матері пізнати, що стан здоровля єї дочки вимагав би цілком зміни житя.

— Тож радите, пане докторе, виїхати де до купелів і уважаєте се за конечне і за невідкликане? — питала, фрасуючись, пані Солецька, хоть своєму голосові старалась надати спокійний тон.

— Зміну житя, пані добродійко, уважаю дійсно за конечне, за невідкликане, хоч

тим я зовсім не сказав, щоби конечне їхати до купелів...

На сю тему лікар говорив звичайно довго і гаряче, як-небудь пані Солецька зовсім нерадо его слухала; загадочна міна лікаря якось нудила її, і вона боялася доторкнути якого дразливішого питання, а передовсім боялася доторкатись їх маєткових інтересів. Ся здержаність матері не була на руку лікареві, але занехати і того способу значило цілком зрезигнувати з своїх замірів, а того він не хотів.

Коли так мучився гадками, несподіваний случай подав ему ще одну дорогу. У Менделя, орендаря коршми села панства Солецьких, захорувала жінка. Лікар був там кілька разів, а коли жінці полегшало, то Мендель сам їздив до міста здавати справу з стану здоровля жінки. Подужане було певне, а Мендель незвичайно тішився, і невичерпаний був в гарних словах і бажаннях для лікаря.

— Дай вам, боже, здоровлє, вельможний пане докторе, за те, що вирятували мою жінку; усі кажуть, що такого мудрого доктора ніде нема, дай боже, щоби-сьте були ще розумніші і багатійші та щоби-сьте мали жінку, яку самі хочете! — Тут Мендель примкнув очі і цмокнув, приложивши до губи пальці. Доктор весело засміявся, і як чоловік, що случайно попав у добрий настрій духа, став вести жартовливу розмову. В повіті було на продаж село.

— А що, пане Мендель, не купуете Галанівку? — запитав лікар, закуривши цигаро.

— Коби гроші, то чому ні? — відповів Мендель, задержуючи жартовливий тон розмови.

— Хіба ви їх не маєте? Я гадаю, що ви їх більше маєте, як ваш пан, — сказав ніби байдужно лікар.

— Більше, як більше; він має село, а я лиш коршму, але я би не хотів, — додав, понизивши голос, — мати тото село, та й тоті клопоти, що він має.

— Та які він має клопоти? — запитав лікар тим самим байдужним тоном. — Мало з ким жиє, не їздить, не балуєся...

— Які клопоти? — відповів жид протяжно. — Ему ще багато клопотів і по батькові лишилося, а то, що через два роки їздила пані з панною до Львова, думаєте, що він тото забув?

— Та се так багато коштувало?

— Що тото его коштувало, то того не знає ніхто так, як я.

— Або він зичив у вас грошей? — питає далше доктор, що при тій нагоді рад був розвідатись про маєтковий стан Солецьких.

— Зичив — не зичив, се вже нехай буде між нами, але я знаю, що він, як що має на голові, то того не скаже ні жінці, ні дочці, а мені скаже, — сказав гордо жид, поправляючи на голові ярмулку. Поважна постать жида мала при тих словах так щось комічного, що доктор перервав бесіду і звернув на іншу тему.

Однак по відході Менделя доктор глибоко задумався. Его ум сильно працював над свіжим планом. Може, се і справді жінка і дочка не знають про всі інтереси Солецького, не знають про правдивий стан маєтку і тримаються згорда і здалека. Та чи ж би не ліпше було розпочати акцію від самого Солецького? Зайнятий сильно тими

думками, доктор довго ходив по хаті, запалював і кидав недокурени цигари, аж нарешті сів до бюро, витягнув листовий папір і забрався до писання. Писане якось не йшло, він кілька разів дер і зміняв папір. Вкінці відсунув записаний битим письмом цілий аркуш, витягнув коверту і заадресував до Солецького. Заким однак вложив до коверти, перебіг очима ще раз зміст свого письма. Воно розпочиналося словами, котрими запевнював о своїм високім для цілого дому поважанню, а відтак признавався до своїх замірів супротив Ядзі, виражаючи повну надію, що зуміє собі заслужити на її прихильність і любов.

Другого дня по тім письмі доктора увійшла Ядзя случайно до покою родителів і завважала сильний неспокій на їх лицах, а батько щось скоро сховав до кишені сурдута.

— Що сталося? — спитала Ядзя, кидаючи бистрим на них оком.

— А що ж би? нічо, — відповіла мати спокійно. — От звичайні наші господарські клопоти.

Але Ядзя завважала, що мати мала заплакані очі.

— Ні, ви щось криєте перед мною! — сказала тоном розпеченої дитини. — Думаєте, що тим робите щось доброго; гадаєте, що як я бачу ваш неспокій, то не догадаюсь, що се мусило зайти щось важного і прикрого.

— Дорога дитино, будь певна, що ми нічо ніколи перед тобою не укриваємо, — сказала пані Солецька.

— А однак помішані ваші лица зраджують вас, — відповіла Ядзя з роздражненем.

Батько питаючим поглядом глянув на жінку, котра нерішучо м'яла в руках хустину.

— Я гадаю, моя дорога, — сказав по хвилі, — що се ліпше буде, наколи ми їй скажемо, о що річ іде, позаяк вона готова що ще гіршого виображати.

При тих словах витягнув письмо і подав дочці. Ядзя приступила до вікна і почала читати. Спершу кров вдарила їй по лиці; відтак вона зблідла, як стіна, положила мовчки письмо на стіл перед батьком і вийшла з покою. По якімсь часі увійшла мати до її кімнатки і принесла до перечитання відповідь батька на письмо доктора.

— Ми спершу не хотіли тобі сказати про се письмо, — говорила вона, — але коли ти вже довідалася, то знай, що батько відповідає.

Ядзя перебігла скоро короткий зміст листа, в котрім Солецький виражав свій жаль, що не може відповісти прихильно висказаним замірам доктора і що вони обидва задержують се у вічній тайні, як пристало на людей чесних. Ядзя не могла довше здержатись і попала в нервовий спазматичний плач. Мати пригорнула до грудей плачучу дочку а рясні сльози покотилися їй з очей.

— Ох! — зітхнула з плачем. — Не про таку партію для тебе думали ми, — а сльози знов залляли їй лице.

В якийсь час відтак почули Солецькі, що доктор звернувся до чотирьох негарних сестер-шляхтичок, і в рік потому одружився з одною з них. В положеню Ядзі нічо не змінилось, лише збільшалось щораз більше невдоволенє з самої себе і з окружающих обставин. Музика її дразнила, читанє мучило, зате цілими днями сиділа в своїм покою і вишивала або робила які інші робітки жіночі.

— То одно, що мене ще найбільше успокоює, — говорила вона до матері, а з-під її тонких пальців виходили прозорі фрівоleti, майстерні гапти та вишивані барвистими шовками цвіти. Усі столи і крісла були прислонені прекрасними покривалами, лампи і альбоми спочивали на майстерних підкладках, а на канапах і софах лежали різного формату і красок подушки.

Зальоти доктора не удержались в такій тайні, як сего собі усі бажали, а деякі поговірки клонились навіть до того, що Солецькі вельми хотіли собі доктора на зятя, але се їм не вдалось, хоть були і такі, що сумнівались, щоби Солецькім так дуже до вподоби був зять не шляхтич, зате ворожили Ядзі старе дівоцтво, бо в теперішніх часах шляхтич з яким-таким маєтком — то рідка птиця і певне не схотів би брати панночку з невеличким і непевним маєтком.

Сі поговірки були би могли перейти без відомості Солецьких, позаяк вони майже з ніким з сусідів не жили, коли б і тут не знайшлися приятелі. До тих приятелів належав ровесник по віку і по товариських вимогах батька Солецького, вояк і товариш оружя з трийцятих років. Будучи безженним, гонив остатками маєтку, жив коштом своїх вірителів, котрих щораз тяжче було єму найти. Щоби того надолужити, помагав собі тим, що в ролі приятеля дому їздив, по цілій околиці від хати до хати. Найбільше однак тримався Солецьких, по причині дружби батька.

— Най жиє шляхоцька кров! — викрикував він раз при обіді, коли уже чарка вина кілька разів повторилась. — Мені кажуть, що Солецький віддає дочку за якогось цирулика, аж мене рука засвербіла, слово гонору даю, аж мене рука засвербіла, коли-м я того почув, і був би той добре по пиці дістав, якби то не був говорив також шляхтич, що мене ще дужче засмутило. Але я знав, що син мого приятеля не зробить того, та лиш боявся, чи панні не залізли у голову які романси, бо то тепер панни, — сказав він, обернувшись до Ядзі, — аби лиш вийти замож, і про нічо більше не питають...

Ядзі уся кров вдарила до голови.

— Я не з тих, — сказала вона гордо, — думаю, що і ви, добродію, мене до тих не зачисляєте.

Старий шляхтич споглянув на ню старечими, зачервонілими від вина очима, в котрих блиснула іскра ентузіазму.

— Отеє ми зух! Отеє мені правдива, чиста шляхоцька кров! Най жиє шляхта і най хоронить свої ідеали, котрі єї відріжняють від мотлоху, над котрим тримати їй гордо голову! — сказав він грімким голосом, вихиляючи до дна свіжо наповнену чарку. Ядзю глибоко доткнула тота сцена: тут виходили не лиш різниці поглядів товариських, на котрі вона була дуже вражлива, але ще крилась і більша зневага, котра відносилася до неї просто яко жінки, що бажає лиш сего, щоби вийти заміж. Ох, кілька єї коштувало сили, кілька моці, щоби убити всі живійші в собі пориви свого молодого організму, коли мимо єї волі на самоті мерещилась перед нею здорова стать молодого лікаря, та все-таки не охоронилась від негідних, ображаючих єї жіночу честь, помовок о найнижчі в природі людській інстинкти...

Зворушена до дна душі, вернулась до свого покою, отворила вікно і взяла до рук

робітку, найширїйшу товаришку єї сумних хвиль і сердечної тоски. Бо дійсно, чи не жила вона так, як дівчина в самотнім покою з "Дідів" Міцкевича, котра, щоднини з гадками скучних і буденних пригод вертала до своєї самоти і мрій, — і "як подорожній, полишений серед дикої пуші, котрий щорана шле свій погляд навкруг себе, щоднини ходить в ріжні сторони, чи не відкриє якого людського слїду, і щоночі вертає до своєї печери з незміненою розпукою в душі".

Здалека із-за вікна зачула вона сумні протяжні звуки народної пісні. Дівчата пололи в городі і співали:

*Ой піду я на ставочок,
Аж там пливе шість качочок;
Одна другу підпливає,
Кожда свою пару має.
Гей, я тото як побачу,
Ревне з того як заплачу:
Чи то, боже, з твоїй волі,
Що ні щастя, ані долі?
Чи то, боже з твоїй руки,
Що я терплю такі муки?*

"Що за жалібна, тужна пісня? — подумала Ядзя. — Відки беруться у того простого, неокресаного люду такі глибоко зворушуючі і високо поетичні пісні, що підходять майже до кожного настрою душі хоть би найінтелігентнійшої людини? Хто їх сего навчив? Невже ж власні думки, власні чутя і досвіди? І якраз тота пісня долітає до мене тепер, коли ледви можу утихомирити мою зворушену душу!..."

Вона встала і хотіла замкнути вікно, але свіжий воздух муснув єї по лиці, і вона не могла зважитися запертись в душній хаті. Пісня сільських дівчат не переривалась; що одну скінчили, то зачинали другу. Ядзя оперла змучену, голову о футрину вікна. Дівчата весело сміялись і зачинали співати хитру пісеньку, як жовняр учив молоду дівчину відбріхуватись від матері:

*Ой у полі керниченька,
Край керниці травиченька,
Шла дівчина воду брати,
За нев жовняр поспішати:
"Та клади, дівче, коновочку,
Навчу тебе розмовочку".
"Не покладу, бо ся бою,
Бо лихую мати маю,
Лиху бо я мати маю,
Буде бити, добре знаю".
"Ой не бійся, не ме бити,
Навчу тебе говорити".
Пішло дівче додомочку,*

*Єго мати в головочку;
"Не бий, мати, в головочку,
Та скажу ти всю правдочку.
Надлетіли гуси з броду,
Сколотили піском воду,
Нім ся вода устояла —
Я з жовняром розмовляла;
Під явором, зелененьким,
А з жовняром молоденьким"*

Ядзя задумалась. Після неї ся співанка не повинна перейти уст дівчини, а вона з такою свободою, без ніяких скрупулів співалася тими селюшками... Тут не видно тонкості попередньої пісні; відносини цілком примітивні, а кулак матері — найбільша перешкода. Не дивниця, проте, що ту перешкоду можна обійти таким легким способом. Де ж ті скомпліковані виображення їх інтелігентної верстви, що мов тоненькою павутиною опутують поняття і чувства?

"З тих селюшок, певне, ні одна не образила би ся словами, котрі мені з такою обидою кинено в лице при сьогоднішнім обіді", думала Ядзя, затискаючи міцно губи. Її сили вичерпалися. Замкнула вікно і взяла до рук давно розпочатий диван. Галузка винограду, що пнулася по стіні, спустилась на замкнене вікно, ніби заглядаючи до внутра кімнатки; червоні китиці рож пробивались крізь густе гіле і листе буйних огородових корчів; висока гнучка лілія розхилила широко білий, чистий, пахучий цвіт, а великий круг дрібнолистої акації обгортав легкою тінею грядки голувої любелі. А все те ніби шептало, розмовляло і дрожало під дотиком легонького вітру, що тихо потягав. Усе тішилось, гралось, гуляло. Легкі мотилики, як відорвані цвіти, буяли у воздуху, якась пташка ненастанно цверенкотіла, громадка веселих воробців перелітала з дерева на дерево, а голосний сміх дівчат відбивав від шиб замкненої дівочої кімнатки. Але Ядзя того всего не виділа, не чула; її ігла порушувалась машинально в руках, а рівні одностайні штрихи застелювали темною краскою тло великого дивана.

До одностайних занять завжди одностайного життя Ядзі, котре навкруг неї тягнулось довгими, без ніяких змін днями, належала навичка переглядати часописи, коли вже батько і мати їх прочитали. Коли раз переглядала один із краєвих часописей, заінтересував її вельми проект львівських дам з найліпшого товариства, котрі уложились зааранжувати велику лотерею на користь бідних, та ще більше її тота справа зайняла, коли одна із знайомих пань запросила її і її матір до співуділу.

Ядзя післала кілька майстерних і дорогих оказів своєї праці. Добірний смак і викінчене робіток без закиду звертали загальну увагу і заслужили собі на прилюдне признане в часописах, за що вдячний комітет прислав їй осібну подяку.

Сей случай набрав певної ваги в монотонному життю Ядзі. Вона продукувала свої вироби в так значній надвишці понад потреби навіть панському дому, що без кривди домашнього комфорту могла ще більші робити пожертвування. Тож заохочена поведженем, стала від часу до часу посилати свої роботи на всі публічні продажі,

наколи ті були аранжовані на добродійні цілі. В доброті свого серця вона любила думати про тих далеких бідних, котрим вона з своїми робітками приходила з помічю. Перед її уявою ставали вельми зворушаючі сцени, вичитані переважно з повістей. Вона бачила нещасливу матір, котра не мала що дати дітям їсти, і в найбільшій розпуці хотіла відобрати собі і дітям житя, коли ненадійно з рук незвісної добродійки надійшла поміч. Якою вдячністю перейнялись серця тих бідних людей, який щасливий усміх окрасив лице збідованої жінки, як весело блищали оченята бідних дітей! Там знову, в темній маленькій кімнатці, лежить на нужденній постелі старий чоловік о шляхотних рисах лица, котрі викривляла страшна хвороба. Молода дівчина припала до краю постелі головою і заносилася тяжким плачем. І ні звідки взяти, ні роздобути спосіб, щоб порятувати дороге житє, а хоч би облегшити терпіне. Втім, отвираються двері і входить лікар з засобом відповідного лікарства. Усі просьби не можуть склонити лікаря, щоби вповів, хто его до них прислав, а бідні люди догадуються якоїсь незвісної опіки добродійної руки.

Єї уява запалювалася. І вона чула, як з темних сутеренів заносить холодом і відражаючою гнилю пониження чоловіка, втрученого до тої пропасті нуждою і недостатком конечних средств до житя. І тут являвся ангел-потішитель і випроваджує нещасних з темного заулка, з нездорового воздуха на свіжий, ясний світ божий. Бідних, що тиснулись до дверей їй дому, вона не любила, позаяк навикла була уважати їх від дитинства волоцюгами, котрим не хочеся робити і вони воліють жебрати. Вона часто чула, що десь у віддалених від сіл коршмах сходяться з околиці всі жебраки, щоби пити і забавляться за вижебраний гріш. І тоді з калік робляться прості, з сліпих видющі, а німі найголосніше кричать і співають. Вона знала сама одного німого, котрий часто до них приходив, а про котрого ходила поголоска, що він так добре говорить, як кождий інший чоловік, та лиш удає німого, щоби люди милувались, — як також говорено про одну сліпу жебрачку, що вона на силу затулює очі та й каже себе водити. Та лож так єї разила, що наколи тих волоцюгів не відпихала від себе, то лиш для традиційного християнського милосердя, яким споконвіку багатші жінки славилися.

Були ще третього рода бідні; але ці найменше єї займали: були то бідні селяни, котрих ані їх поле, ані їх робота не могла виживити. Хоч не раз з приємністю представляла себе за взір давніх традиційних опікунок простого люду, що з кошиком в руках спішили від одної стріхи до другої, вносячи усюди поміч і потіху, але з другої сторони чула вона про тих бідних ще багато гіршого, як про простих жебраків, котрих недбальство і лінивство переходили звичайних волоцюгів. Так кілька разів чула вона, що цілі родини воліли голодувати і мерзнути, як робити. Вона бачила не раз батька, як попадав у розпуку, що не міг знайти робітників, і мимовільно уважала їх співвинними в руйнації батьківського маєтку.

— Що за злий, здеморалізований той люд, — казала раз пані Солецька, входячи до кімнати дочки, — представ собі, моя дитинко: взимі позабирали гроші, а тепер під весну ані гадають відробляти! Тато попав у злість і витрутив за двері старого гуменного за те, що на завтра не найшов ані одного робітника, бо багато повиходило бог знає де з

села на заробітки. Ах, як мене такі сцени дражнять, не зношу того; розболіла мене так голова, що ледви дивлюся; майже все, що приносить господарство, іде за тими робітниками, а їм все ще замало, шукають ліпшого зарібку; може, гадають, що дадуть де гроші без роботи!..

Ядзя сиділа на своїм звичайнім місці і сим разом гаптувала на білому атласі антипедію[3] до міського костела. Вікно було до половини прислонене і все навкруг неї виглядало по-зимовому, хоч весняне сонце ясніло повним блеском, топило сніги, сушило болота і втискалось до кожного кутика, до кожної майже щілини і будило найменшого черв'яка, найдрібнішу мушку до нового життя. Пані Солецька, постогнуючи і тримаючись за голову, усіла на невеличку канапку напроти Ядзі. По хвилі до покою увійшов лакей і сказав, що прийшла стара Лукиниха, котрої дівка стала була до челядної кухні.

— Боже мій, і хвилини не дадуть мені спокою! — застогнала пані Солецька. — Прийшла, то най чекає.

Минула добра хвиля, лакей знов увійшов і запитав, чи Лукиниха має чекати?

— Але ж іди й скажи, най зачекає! — сказала пані Солецька нервовим голосом. — Певне, уже прийшла по гроші за дочку, — відізвалася вона по відході лакея до Ядзі. — Особливіш родителі тоті хлопці: усюди родителі стараються на дітей, а у мужиків діти мусять робити на родителів. Дають дитину на службу і беруть за ню усю плату; тому дівка фукаєся, як би задурно служила. А той бовван Мацей зараз лізе і мельдує. Ох, — голосила пані Солецька, — так мене голова болить, а треба буде піти поспитатись, чого та баба прийшла?

— Як мамця не можуть, то я піду та й поспитаюсь, — сказала Ядзя, не підносячи голову від своєї роботи.

— Та де ти будеш до того ще мішатись, не досить вже мені тих приємностей!

Ядзя однак встала, задзвонила на лакея і сказала припровадити Лукиниху до першого покою. Лукиниха дійсно прийшла з просьбою, але на сей раз не ходило їй о гроші, а лиш стала жалуватись, що єї старий так заслаб на пропасницю, що нічим не мож єму ради дати. І до ворожки ходила, і хто що сказав робила, ані звідки нема ніякого по-легшення.

— Но і що ж ви хочете? — запитала Ядзя.

Лукиниха не знала, як зачати.

— Та моя дівка, прошу паннунці, казала, — відізвалася по хвилі Лукиниха, — що тогді пан також, преч би ся казало[4], слабували на пропасницю, і бог дав, що чимсь порятували, то я прийшла, що, може би, пані і мому старому яку дали раду, бо дуже єго пропасниця з'їла.

Тут Лукиниха скривилась, як до плачу. Ядзя єї мовчки вислухала й пішла з тим до матері.

— Вона каже, що єї чоловік слабкий на пропасницю і просить якого лікарства, — говорила Ядзя тоном здаючого реляцію.

— Та якого я їй дам лікарства, — відповіла з нехітю мати, здвигаючи плечима.

Ядзя пішла передати відповідь матері, але в половині дороги щось собі нагадала і вернулася назад.

— А може би, їй дати тогідну таткову рецепту? — запитала маму з другого покою.

— Та де хлоп купить собі лікарство? Якби там був де який порошок хініни, що тато не вжив, то можеш їй дати, але тобі ще шукати.

Ядзя однак тронута бідкованєм Лукинихи, не пожалувала труду. І дійсно, удалось їй найти три порошки хініни; дала, отже, Лукинісі, наказуючи, щоби єї чоловік рано, в полудне і увечор взяв по одному порошоків тої днини, коли пропасниця не трясє.

В дві неділі пізнійше весна розсміялася на ціле горло молодечою пустотою, а все з нею тішилось і веселилось.

— Чому ти все так сидиш в тій норі? — говорила пані Солецька до доньки. — Така гарна днина: от вийшла б трохи принаймні до городу! Знаєш, як тобі таке сидженє шкодить.

Ядзя послухала мами і вийшла до городу. Тут весна уже жила, але ще не убралась в свою красу; травичка ледви що зеленілась, дерева були ще голі і лиш з пупінками міцно напучнявілими. Густої стіни листя, звичайної відгороди від вулиці, тепер ще не було і цілу вулицю було видко, як на долоні. Ядзя мимоволі зблизилася до низенької при вулиці фіртки і байдужно дивилась на переходячих селян, котрі єї здоровили божим словом.

— Дай вам, боже, здоровлечко, паннунцю! — майже закричала якась стара жінка, підходячи аж до самої фіртки і ухопивши Ядзю за обі руки, стала їх цілувати.

— А, се ви, Іванихо! — сказала Ядзя.

— Лукиниха, Лукиниха, прошу паннунці, — поправила стара жінка.

— А як там вашому старому? — запитала Ядзя, усміхаючись зі своєї помилки.

— Ой паннунцю-любो, як би хто рукою відоймив. Дай вам, боже, здоровлечко, та й панованє добре: лиш узяв та й так пішло, як би з водою.

— А що, давали-сьте три рази на день, так як я вам казала?

— Ні, таки відразу: того було лиш по крихітці в папірчиках, та й старий казав, що єму того і не вказувати на три рази, та все-таки відразу пролигнув, — а погане ж то було, погане, казав, що хрानь господи!

Тогорічна весна була багата на пропасницю, і коли по селу рознеслось, що Ядзя має від неї ліки, то не було днини, аби хто не був з села просити ліків. Ядзі совісно було відмовляти, взяла в аптеці на рецепту батька кілька дозів хініни і роздавала потребуючим, котрі раз по раз напитувались. Роздаючи селянам хініну, Ядзя і не спостереглась, як тим чином увійшла в ролю добродійки свого села, котра давно представлялася в єї уяві, а котру уважала уже належачою до минувшої епохи, коли люд не був ще такий здеморалізований, коли ще були вдячні піддані і прив'язані слуги, з яких ледви ще деякі лишились окази в пам'яті старшої генерації.

Заохочена мимовільним порятунком бідних хорих стала думати, чи би не завести традиційну аптечку, якою прабабки славились. О пацієнтів не трудно було, хоть не раз робили немало клопотів з зізнанєм слабості. Найчастійше жалувались, як колись єї

кума, що щось під серцем болить, та й до їди не допускає. Ядзя давала на то пити гірке зіле, але то мало кому помагало. Жінки звичайно приходили, що слабому забаглось молока або сиру, а коли Ядзя того хорим їсти не дозволяла, а натомість давала ліки, жінки відказували, що скупа, що лиш каплі роздає та й заказує їсти, а не поспитався, чи той слабий має що їсти, та чи той, якби що доброго попоїв, то і не виздоровів би, — але вона того не питає: каже зашкодить, гейби чоловікові їжа шкодила; та якби міг християнин жити не ївши. З тих, може, причин пацієнти Ядзі уменшились, а принаймні не приходили в тім числі, як то спочатку по славнім ліку на пропасницю стали ходити.

Сі свіжі відносини займали Ядзю якийсь час, але не були в силі розбудити потухаючої енергії духа. Тихий одностайний смуток заляг її душу, що відбивалося на засмученім лиці і задумчивих синіх очах. Її рухи були повільні а рідко коли заблукав усміх на її гарних поблідлих устах. Час сходив сумно і одностайно. Зима була найсумнішою для неї порою, а особливо під час м'ясниць. Коли світ веселився і бавився, вона лише поликала сльози, переглядаючи в часописах описи великих балів, обідів і дамських строїв. В тій гучній порі року для других Ядзі лишилися тихі прогулки з матір'ю на свіжім сільськім воздуху задля більшого руху, якого її молодий організм доконче вимагав.

Було то вже в половині лютого. Повітря було лагідне, сонце через мрачне небо кидало бліде проміне, грубі верстви снігу лежали довкола. Білий чистий сніг покривав дахи, галузя дерев, а навіть кіле в плоті гейби поубиралось в маленькі біленькі шапочки. Вітер ані дунув, лиш перелітаючі птахи тручали з дерев білі пушисті платочки. Обі пані, легко і тепло убрані, ішли повздовж села добре утертою дорогою. Бесіда велась між ними вельми оживлена. У матері віджила давно залягла думка, розбуджена у неї ще за часів залицянь лікаря, а то, щоби виїхати з Ядзею до купелів. Довго вона про се і думати не могла, але коли її ощадності за капусту і молоко знов призбирались в невеличку сумку, то при невеликій допомозі з сторони мужа могла вивезти дочку принаймні на оден сезон купелевий.

— Хоч би уже не для самого здоров'я, а просто для того, що вже неможливо так засиджуватись на селі, — говорила вона до дочки, — хотіла б я з тобою виїхати десь до купелів.

Ядзя нетерпеливо здригнулася.

— Так, догадуюся ваших замірів, — відповіла легко подражненим тоном, — думаєте мене вивезти знов на торг, може би-м кому сподобалася, а коли вам се не удалось під час міських карнавалів, то тим менше може допомогти купелевий сезон.

Мати замовкла. Ядзя спостерегла, що її терпкі слова зробили матері прикрість і повела далі бесіду вже лагіднішим тоном, котра однак якраз відкривала її іншу болючу струну чувств, а іменно, що її боліло бути таким прикрим заводом для родителів. Ся дражлива для обох жінок тема була так багата в різні комбінації, що вони і не спостереглись, коли зайшли аж на другий кінець села і тут доперва опам'ятались, що се задалека для них дорога.

.Що тут робити? Перед одною з сільських хат стояв чоловік і перев'язував околоті.

— Чи не могли б ви піти до двора і сказати, щоби вислали проти в нас коні, — відозвалась Солецька, наближаючись до воріт.

— Ану-но, Юрку! — крикнув газда на свого сина, гідного парубка, що помагав ему в'язати пуки з околотів. — Споч-но до двора, та й скажи, щоби вислали по паню коні, — лиш борзо!

Юрко ухопив наопашки сердак, перескочив пліт і пішов напрямці до двора.

— О, він там зараз буде, — сказав батько, з гордістю споглядаючи на сина, і зближився до Солецької, зняв капелюх і поцілував обі пані в руку. — Слава Ісусу Христу!

— Навіки! — відповіла пані.

— Пані троха проходжуються?

— От вийшли-сьмо, така гарна днина.

— Та чому, добре, студені нема. О, він зараз там буде, — додав, вказуючи рукою в сторону двора. — От, коней лиш що не видко.

— Дякувати вам, трохи підемо наперед, а може, подибаємося з кіньми, — сказала Солецька і віддалилася.

Мужик низько поклонився і вернув до своїх пуків.

— А що, Матроно, може би, і ти пішла трохи на "спациер" перейтися, — сказав до жінки, котра вийшла з хати, зачувши, що чоловік з ким-то чужим говорить.

Матрона, висока, худа жінка з острими рисами лица, байдужно здвигнула плечима.

Тимчасом пані пішли поволі напротив коней. О кілька хат дальше стояла невеличка хатина. На призьбі сиділо маленьке хлоп'я, лиш в самій сорочині, з кусником чорного хліба в руках.

— Бідне дитя, таке мізерне! — сказала Ядзя до матері, побачивши дитину. — Боже! Як тоті люди можуть жити: інша дитина відразу умерла б від такого зимна і такої їди.

— Все залежить від навички, вони вже так навикли, то їм се і не шкодить, — відповіла практичнійша мати.

Але Ядзя не могла на собі перенести, щоби до дитини не промовити:

— Чому ти, дитинко, сидиш на дворі? Чому не ідеш до хати?

Але дитина, узрівши паню і не зрозумівши бесіди, зірвалася з плачем і побігла до хати. Для Ядзі, що зачинала мати в селі славу доброї паннунці, неміло було, що дитина так її перепудилася; постановила, отже, піти до хати, щоби переконати дитину, що не є ніяким страхом, хоч мати її від того відтягала. Увійти з свіжого воздуха до затухлої хлопської хати — се річ неприємна і небезпечна для делікатного здоров'я. Однак не противилася дочці; вона і так мало могла дати їй розривок, живучи в такій глуші, що се було ще добродійством, що її хоч що-небудь займає.

Ядзя увійшла в хату. На постелі, прикрита грубою веретою, лежала молода жінка. Губи мала засохлі, очі блищали, а лице палало темним рум'янцем. Груба брудна подушка висунулася з-під голови і упала на землю; хора упустила руки, як би хотіла її підняти, але не ставало сил. Двоє дітей дерлося на землі над якоюсь мишиною, а старший хлопчик, що був на дворі, причик на лаві і дивився у вікно, певно, щоби видіти,

що дієся з панями. Коли Ядзя станула в дверях, діти скричали не своїми голосами і кинулися на піч. Хора слабо повернулася, а очі її оперлись о Ядзю, як би перед нею стояла якась мара. Натомість Ядзя, побачивши хору, без помочі жінку, забула о перепуджених дітях і причині, для якої увійшла в хату.

— Що вам, жінко добра? — запитала лагідно хорої, підійшла ближче, піднесла подушку з землі і підложила недужій під голову.

По лиці хорої перебіг промінь тепл іншого чувства; вона хотіла промовити, але лиш закашлялася і застогнала. Діти, що збилися в купку на печі, заверещали знов в один голос. Їм здавалося, що пані хоче мамі щось злого зробити.

— Ох, тихо, тихо, діти! — промовила хора ледви чутним голосом і знов застогнала, хапаючись за бік.

— Що вас коле? — запитала Ядзя.

— Ой, коле, паннунцю, ще як коле; вже третій день лежу з тими дітлахами, нікому ні їх погодувати, ні мене обійти, — говорила хора коротким, перериваючим голосом.

— А тут до вас ніхто не приходить? — питала Ядзя.

— Приходить чоловіча сестра і кума; поклали піявки, та й пішли. Де їм при мені сидіти? Мають свої діти і свою роботу... Прибігне на хвильку та й біжить назад, а я сама, діти маленькі; от той старший хлопчина, хіба тільки що ложку води подасть.

— А чоловік ваш де?

Хора лиш махнула рукою.

— Уже рік, як умер...

Гарячка мусила бути велика, бо в хаті було студено, а хора лежала прикрита лише старою веретою, а в ногах лежав скручений сердак.

— Я вам пришлю ліки, — сказала врешті Ядзя, — абисьте того потрохи ляляли до води, та й соломи затопити в печі, бо вам недобре так в холоді лежати.

Хора не дякувала, лише дві грубі сльози покотилися їй по лиці, а то було для Ядзі найбільшою подякою.

Коли вийшла від хорої, коні стояли вже на дорозі, а мати сиділа на санях і обтулювала баранцями ноги.

— Як ти, дитино, там довго була! Я вже тут цілком замерзла, — сказала з легким докором мати.

Ядзя розповіла по дорозі мамі в яким положеню застала хору жінку, що мусить післати їй трохи малинового соку, і хоч маленьку в'язайку соломи, бо тото їй обіцяла, — та й журилася, чи то не буде неприємно батькові, котрий часом криво дивився на філантропійні діла дочки, наколи тоті входили в его границі.

— Що то за жінка, що я у неї була? — запитала Ядзя фірмана уже перед ганком, висідаючи з саней.

— Та то, прошу паннунці, Катруся Петришина, що була за Максимом Іванишином, — відповів ламаною польською мовою фірман, сільський парубок, лиш на час служби перебраний в широкий плащ і цератову шапочку.

Ядзя мимоволі усміхнулася.

— Ото довідалась, — сказала півголосом сама до себе, — як тоті люди навіть і назватися по-людськи не вміють і випроваджують своїх антенатів як би бог вість якого знаменитого роду.

Коли Ядзя проживала, мов вазонова цвітка, переношена з покою до покою, від вікна до вікна, залежна від догляду вельми дбайливої руки, — Катруся, як дика хопта, росла власним промислом і власними силами.

По смерті матері вуйко був дав єї на службу бавити дитину. Але Катрусі скоро навкучилась криклива дитина і штурханці газдині, покинула, отже, службу і уткнула назад до вуйка. Коли вуйко набив і відвів назад до газди, вона таки не була там довго, а що боялася утікати до вуйка, то уганяла по селі від одної хати до другої. В селі стали єї звати непотрібовиськом, бо нігде не могла довго загірті місця і де лиш найнялась, то в короткім часі покидала службу. Нарешті приперлась у одних газдів. Вони були люди вже немолоді, мали на боці давно подружені діти, а найменший син, котрого хотіли при собі держати, умер парубком, і вони, як сиротята, самі лишилися. Катрусі там найліпше вподобалось, позаяк була цілими днями як би сама у хаті, бо газда ходив заєдно з наймитом в поле, а газдиня, аби він лиш за ворота, возьме горнятко молока або спече свіжу паляницю, розкаже Катрусі, що має робити, та й іде до одної або до другої дочки, а далі і до сина, та й там посидить собі не раз і до вечора, а ні — то сак на плече та й іде до потоку ловити рибу. Катруся була там скільки літ і виросла на гарну дівку. Мала міцний високий стан, чорне, як вуголь, волосе і тонкі брови над чорними блискучими очима; кругле смугловате лице аж пашіло здоров'єм, а повні здорові губи червонілися гейби восени калина. Коли бувало у неділю убересь і стане на воротах, то усі парубки, що ідуть вулицею, ззираються на ню, а як є і який зачепить, то вона так голосно і дрібонько смієся, як би горохом в решеті котив.

— Вона коби лиш на вулиці стояти, та й до всіх парубків зуби шкірити! — воркотів Максим, парубок, що разом з нею служив.

— А тобі що до того, що маєш до мене за рацію? — відгризалася Катруся.

— Та коби ти так роботу робила, як вулиці пильнуєш!

— Або що, я свою роботу не роблю? Щоби ти так робив!

— Але ж ми робітниця! — насміхався Максим.

— Але ж ми робітник! — викрикувала Катруся.

Далі Максим зауважив, що вийтів Іван став заєдно вечорами снуватися попід хату.

— От, ледви що в пір'є убралосся, а вже починає за собою парубків водити! — воркотів Максим сердито, а врешті махнув рукою, бо що то его мало обходити.

Щось і газдиня стала домірковуватися, що Катруся мусить мати якогось коханка, і зачала більше єї пильнувати, — але Катруся знала викручуватись. Скоро підкмітить, що Іван прийшов, то зараз знайде собі якусь на дворі роботу, деь ніби забуде сорочки з плота здоймити, то курка закричить в колешні, треба піти подивитися, чи тхір не підкрався, а вже найбільше було заходу з пацюками! Давнійше бувало пацюк їв, як бог приказав, а тепер все его мусила пильнувати, бо або все виверне з цебром, або їсти не хоче, та треба при нім стояти. А як усі полягали спати, вона потихо виходить з хати і

стоїть з Іваном до півночі.

Максим не раз спить у колешні та й чує, як Катруся тихо отвиріє двері, як виходить до Івана, чує, як шепчуть, сміються, і не раз аж его підносить зі злості; хотів би встати та й обоїх добре набити, — але насилу поздержувався.

Так велось ціле літо.

Восени рознеслось по селу, що Іван засватав дівку у першого багача в селі, та її тато не потягав якось, але казали, що дівка дуже була за парубком узялась та й до ворожки ходила, щоби що старому зробила, аби їй не боронив віддатись за него.

— А що, Катрусю, не жаль тобі за Іваном? — розпитували Катрусю товаришки, коли вчули, що він другу дівку засватав.

— Або то лиш він один на світі? — відповідала Катруся, байдужно здвигаючи плечима.

За якийсь час Катруся зачала щораз більше газдині фукати, а врешті стала відправлятись.

— Дідько знає, що до дівки приступило?! — говорила газдиня до господаря. — Тільки літ була, а тепер хоче відправлятись; от кажу, сиротє, най би було, може б, і до людей привернулось, — коли не хоче, та й бог знає, що витребеньдює, чи хто їй яку підмову дав, чи що?

Максим також здивувався, як учув, що Катруся хоче геть іти.

— Та чого ідеш, недобре тобі тут, гадаєш, що щось ліпшого знайдеш? — заговорив він до неї. Але Катруся так на него викрикнулася, що вже більше не обзивався. "Чи не на Буковину до тютюну вона вибираєся? — думав Максим. — Тепер якраз на Буковину робітників забирають, тож, може, і єї хто підмовив, або жаль їй за Іваном, та й утікає із села; дурна, нібито Іван один на світі!"

В тиждень по тому по широкій дорозі, що збігала з гори до села, котився невеличкий візок. Воздух дихав вогким холодом, сиві зимові хмари висіли ще над землею, багато снігу лежало по полях і ровах, заморозь ще міцно тримала, а там, де не було снігу, чорніла грудовата земля. Візок був набитий соломою, солома висіла з усіх боків через подертий кіш, а візок підскакував по камінях, ховзався по верху від вогкої груди, розбиті і роз'їхані колеса голосно тарахкотіли. З одного боку дишля був запряжений в пов'язану шлю сухий буланій кінь, котрому здалека мож було порохувати усі ребра. На візку сидів з чорною борідкою молодий жидок, в чорнім з круглими крисами капелюсі, обвитий великим споловілим шалем, на котрім не мож було розпізнати первісної барви. Жидок поганяв збідованого коня коротким батогом, шарпав щохвилі повіснями, пов'язаними в грубі вузли, ліцями. Кінь однак не квапився, і видно, що звик був уже до штурханців і батогів, бо волік поволі підорвані ноги по нерівній дорозі. Аж коли прийшло ся спускати з гори до села, кінь розбігся в долину, візок підскакував з жидком на усі боки і ще більше тарахкотів розбитими колесами.

Візок заїхав до села, і нігде не звертаючи, задержався перед коршмою. На піддашю коршми, підпертім шістьома голими дерев'яними стовпами, ходив Абрамко з льюлькою в

зубах, в довгій халаті, котрий був підперезаний тонким шовковим поясом, і водив навкруг великими випуленими сивими очима. Він увидів над'їжджаючий візок, але не звертав на него ніякої уваги, і походжував собі байдужно, поцмокуючи люльку. Аж коли візок задержався перед самою коршмою, Абрамко станув, сплюнув гірку слину, і вложив назад цибуку губи. З візка вискочив високий гнучкий жидок, у високих міцних чоботях і в короткій угорській козушці.

— Добрий день! — сказав він до Абрамка жидівським жаргоном, скидаючи шлію із змученого коня.

— Добрий день! — відповів Абрамко. — Ти вибрався на села?

— На села, — відповів жидок і кинув коневі трохи соломи.

— До тютюну? — тягнув тим савдим тоном Абрамко.

— Та вже час, — відповів жидок, — марот за плечима.

Абрамко високо підніс брови і поправив грубим пальцем люльку.

— Но, сего року будеш з ними мати клопіт, — сказав протяжно, як би кожде слово перепускав через ніс.

— А то чому? — запитав трохи неспокійно жидок.

— Наші розсадились; пан садить десять моргів, піп також, відай, буде садити, а економ, що відслужився від пана і має тут свої ґрунти, також буде садити, та й, бачу, уже двоє має тютюнників.

— А що платить?

— То, що і ви в Грабинцях: за літо 30 ринських, а дівкам 25 ринських і хустку.

— А горівка буде? — запитався, кидаючи на Абрамка косим поглядом, жидок.

— Та у пана, може, що буде, але економові затяжко, а піп хоче бути тверезий.

— Но, но! Най він собі тримає тверезих, — відповів жидок, і оба усміхнулись.

— Де гой буде без горівки, — сказав знов по хвилі Абрамко і погладив свою довгу, сиву, поважну бороду.

— Гой якби не упився та й не бився, то, відай, і на світі не хотів би жити, — сказав молодий жидок і голосно розсміявся. Широке лице Абрамка також роз'яснилось, губи розтворились, що мало люлька не випала з зубів, і аж мусив її рукою придержати.

"Шафар Ключмана з Грабинців приїхав за тютюнниками", рознеслось по селу, коли люди побачили молодого жидка, що вертався по вузьких вулицях села. Жидок звивався, як би його хто посолив, бігав від хати до хати, ставав по дорозі і придержував людей. У селі, мов у горшку, закипіло. Деякі самі відшукували шафара і заходили за ним до чужих хат.

У тиждень знов приїхав шафар до села, але уже двома великими драбинястими возами і великими кінями, щоби забрати згоджених робітників на ціле літо до Грабинців на роботу при тютюні багатого жида на Буковині.

Як Максим віщував, так сталося. Катруся змовилася з вірником багатого буковинського жида до тютюну.

"От, сироте, от, бідне, — подумав сердешний парубок, — ніхто за неї не стане, нікому не в голові; роби собі, що хоч, кождий скаже, а то дурне само не знає, що

робить, знає, як іде, а не знає, як верне. Грабинці уже не одну дівку звели на нінащо. Ану, най-но я їй скажу, щоби не їхала, може, послухає, хоч вона дівка норовиста, та ще й викричатися любить".

Кожного року так бувало, що всі тоті, що мали їхати до Грабинців, сходилися коло коршми, звідки їх шафар забирав. Недалеко від коршми на роздорожю стояла фігура, обсаджена грубими вербами. Максим став собі під вербою і не спускав з ока тих всіх, що, міркував, вибирались до Грабинців. Були між ними і его товариші, але він не хотів з ними бачитися і ховався за грубу вербу, кілька разів котрий з них к фігурі підходив.

Здалека мигнули дві статі дівочі. Максим зараз розпізнав Катрусю та й Ярину. Вони були загорнені в чорні сердаки, мали червоні хустки на голові і невеличкі вузлики в руках. Обі йшли і весело розмовляли.

Що Максим стояв за вербою, вони его не бачили, але він зате їх добре бачив і любувався здалека дзвінким голосом Катрусі. І той голос мав десь у Буковині пропадати і дзвеніти між не своїми, а чужими людьми!..

Дівки наблизились. Єму впали в очі великі цвіти на хустці Катрусі; та хустка стояла завсігди у кутику на жердці, і єї Максим цізнав би, аби сотки було дівок, так знав на ній кождий листок, кожду цвітку, кождий торок, і знов єму сумно стало, що він не побачить вже тих круглих великих цвітів, тих тонких довгих червоних тороків...

Коли уже були цілком близько, Максим підійшов до дівок і хотів щось сказати, але сам не знав, від чого зачати. На щастє, Ярина вступила ще до одної хати, а Катруся сама лишилася за воротами.

— І ти, Катрусю, ідеш до Грабинців? — запитав він ніби байдужно, гейби не чекав на ню, а лиш що тепер надійшов.

— Або що, ти мене маєш питати? — відрізала Катруся.

Але Максим знав остроту Катрусі і став далі розпитуватись.

— Я не питаюся, але виджу, що десь вибираєшся.

— А по чім ти видиш, що я вибираюсь?

— А от маєш шмате в руках.

— Та то не моє, а Ярини.

— Се ти лиш так кажеш; я знаю, що ти їдеш до Грабинців.

— А якби так було, то що, не можна?

— Можна не можна; ти свій розум маєш, а я би тобі лиш казав не йти до Грабинців. Чого ти там підеш, Катрусю?— доповів він таким тихим і м'яким голосом, що Катруся бистро глянула єму в очі та й міцно на весь голос засміялась.

Той сміх немило вразив Максима.

— Чого смієшся? — запитав він коротко.

— Та за ким буду плакати, може, за тобою?

— За мною, як за мною, але, може, є такі, що би-сь і заплакала за ними!.. — сказав Максим уже трохи зі злостью.

— Ого! Най за ними вже другі плачуть; не мала би-м я роботи, та за ними плакати.

Максим ще хотів щось сказати, але Ярина вибігла з хати і махнула на Катрусю,

щоби скорше вже йти.

— А, то ти? — сказала Ярина, побачивши Максима. — Бувай здоров, ми їдемо до Грабинців.

— Бувай здоров! — сказала і собі Катруся, і обі дівки пустились скоро своєю дорогою.

Відійшовши кавалок, Катруся оглянулась, ухопила грудку і кинула на Максима, а Максим здалека бачив чорні палючі очі і білі зуби Катрусі.

Коло коршми були уже всі робітники, що мали їхати до Грабинців; ту чекали уже два великі драбинясті вози. Шафар вибіг з коршми, перерахував і казав сідати на вози. З криком і галасом сідали дівки і парубки на вози. Парубки штуркали дівок, дівки сміялися, кляли і віддавали їм міцними штурханцями і кулаками. Через ціле село крик не переставав; парубки прощались з товаришами, а дівки з товаришками. Дехто що переказував, деякі мами вибігали з хат, задержували вози, давали донькам та синам свіжу паляницю або вузлик шматя.

Уже минули граничне від Буковини містечко і пустились селами. Буковинські села нічим не рїжнилися від сіл з другого боку граничного містечка. Такі самі хати, обійстя, хіба що частійше попаде яка хата з дахом або з комином. У людей однак уже інакше показувалася ноша. Чоловіки носили довге по плечах спущене волосе, сорочки підперезані широкими, на варстаті робленими, поясами, а під шию зав'язували маленьку шовкову хустину. Жінки мали горботки, але з темнішого коцику, як у наших дівок. Нашим дівкам було смішно, що жінки мали сплетене на самім вершку голови волосе у тісне кільце, що високо стирчало під широкими білими рантухами. Хоть бесіда була руська, та все-таки нашим смішно було, що вони говорили замість "Слава Ісусу Христу!" — "Добрий вечір!"

— Здоров'яться, як жиди! Або вони не хрещені, або гадають, що ми на собі не маємо Христа! — говорили тютюнники. Найбільш однак було сміху, як коли який волох сказав по-своєму "Buna sara[5]".

Катруся не могла тихо усидіти: з усіма зачіпалась, тягнула за ухо глухого Федька, він кляв та й замахувався на ню кулаками, але вона якраз відхилялась, а він потрафляв у драбину, що аж відголос ішов, а усі клалися зо сміху. Але на другім возі зробився ще дужчий крик і сміх. Перед воротами одної хати вийшло замурзане, з чорним волосем і чорними, як вуголь, очима, мале циганя в одній розцінканій сорочці і тягнуло за собою велику скрипку.

— Що циган, то циган: ледви відповзне від землі, а вже за скрипку хапає! — говорили парубки.

— Ну, отаку ти мати дитину! — казала Катруся, заливаючись сміхом.

— Та чому, хто хоче, то може собі придбати; тут не одна собі таке придбала, та й ти можеш, — обізвався Матій, невеликий чорний парубок, що сидів побіч Катрусі.

— А хвороба би на тебе впала! Ти мене будеш з циганами рівняти! Дивися, аби ти собі яку циганку не знайшов!..

— Або що, циганка не дівка? — сказав парубок бундючно.

— Чому, і сука пес! — вмішався шафар і собі, поганяючи коні...

— А циган таки не чоловік! — обізвалася на те Катруся.

— А звідки ти знаєш, що не чоловік, ти ему душу давала? — запитала Ярина.

— Бо таки не чоловік! — уперлася Катруся. — Ади, як іде у нашім селі Уласій або Федько, то ніхто не скаже, що йде чоловік, лиш, що циган іде.

— От чула, що дзвонять, та не знає де: хотіла якусь практику сказати, та не знає ні початку, ні кінця! Що би-м ся брав, що не до мого носа! — сказав Матій. — А де ж то так люди розповідають?

— Ти все знаєш! — обстала за Катрусею Ярина.

— Аби-сь знала, що не так люди кажуть.

— То кажи ти, як люди кажуть?

— Люди кажуть, — казав парубок з натиском, — що як йде дорогою чоловік та й циган, то ніхто не скаже, що йдуть люди, лише що йде чоловік та й циган, а вона щось наплела і за Федька і за Уласія.

— А по-другім, — обізвався другий парубок, — що вона хоче від Уласія і Федька? Федько, може, сьогодні у своїй дірі мішком тягне та й клепає зубки до борони, а Уласія вже давно черв'яки розточили.

— Уласія ще мій дід пам'ятали, — умішався Петро, найміцніший парубок в цілім селі, — та й бувало розповідають, що ідуть раз мостом, а на мості стоїть Уласій; мороз був міцний, а на нім подерта сердачина. Він став та й витягнув руки до місяця, гадав, що то сонце. Мій дідो питають: "Що ти тут робиш, Уласію?" А він каже: "Вигріваюся до сонця, бо-м у воду впав, та й дуже-м змерз" Мороз его лице дужче обтис, а він каже: "На один бік уже-м ся трохи обігрів, а тепер на другий", і обернувся плечима до місяця.

— Хто бреше, тому легше, а хто по правді жиє, тому дихати не дає, — сказав проти Петра Матій, підтягнувши брови.

— Та коби уже тобі раз дихати не дало! — сказала Катруся. — Та ти уже найбільший брехач!

— А ти і брехати добре не знаєш, та берешся практику розповідати!

Катрусі не стало терплячок, і вона відвернулася до Матія плечима.

На другому кінці воза сиділи дівка з парубком і тримались за шию. Катруся, побачивши коханців, заспівала тоненьким голосом:

Ой із гори високої бистрий вітер віє,

Та й притули, душко, личко, хай моє загіє!

— Вона знає другим приповідати, а коби то хто їй заспівав! — обізвався парубок, що тримав дівку за шию.

— Я їй заспіваю, — сказала Ярина.

— І я, — відозвалася соромливо друга дівка; їй на ім'я було Доця, найтихша дівка в цілім селі.

Дівки зачали співати:

Ой не видно того села, лишень вершки бані,

Та й десть у тім та й у селі моє закоханє...

— Коли-бо не так, — сказав Петро, і зачав собі співати, а за ним потягнули і другі парубки?

*Не можу ся впerezати, не можу ся вбути,
Та й не можу, мій миленький, за тебе забути.*

— А чому далі не співаєте? — запитала Катруся, коли парубки перестали співати.

— Більше уже сеї нема, — відповів Петро.

— Коли-бо є, — і Катруся заспівала:

*Якось єм ся впerezала, якось єм ся вбула,
Та й якось єм, мій миленький, за тебе забула.*

Але ледве Катруся скінчила співати, ціла компанія вже чим іншим зайнялась.

Якась стара жінка сиділа на призьбі під хатою у самім червоному фезі на голові, з-під котрого висіли стрягілі сивого волося.

— А се що за холера? — крикнула Ярина і показала на жінку пальцем.

Усі витягнули в той бік голови та й в один голос зареготались.

— Матінко свята! А вона що має на голові? — розпитувалася Доця, бо ще ніколи не була на Буковині.

— То фез називаєсь, — об'яснив Матій, що дівок ще більше розсмішило.

— Якийсь пес, чи що? Червоного пса взяла на голову?

Катруся також ще того не бачила, та аж стала на возі, аби ліпше придивитися. Тут віз якраз стукнув і заїхав у ровець, бо містка не було: Катруся захиталася і сіла шафареві на плечі. Шафар зловив її за поли і посадив собі на коліна. Але Катруся вирвалася ему з рук, та й так гопнула кулаком у шию, що аж капелюх злетів ему з голови і упав між коні.

— Ой вай, капелюх! Гов! стій! — кричав шафар, придержуючи коні.

Але капелюх покотився з-під воза у рів, а коні не хотіли стояти, хоч шафар міцно стягав.

— Ідіть-но котрий та й здойміть мені капелюх! — просив шафар парубків.

— Ади, ще чого не стало; було не зачіпатись з дівками! — казали парубки... — Іди сам та й здоймай собі капелюх! — договорив з повагою Матій.

Шафар видів, що нема що робити, зліз сам і підніс капелюх, обтираючи від болота.

— Отак найліпше, так було відразу зробити, — кепкували парубки, а Катруся все ще дідьками садила у шафара.

Коли шафар здоймав капелюх, друга фіра тютюнників перебігла їх і пігнула наперед. Шафар і собі зтяв коні, і обі фіри стали переганятись.

— Гов! гов! — скричали нараз обі фірми, але то вже було запізно: обі фіри стерлися, щось лиш тряснуло, по чім одна фіра цілком на бік перехилилася. Жиди зачали сваритись і клясти, усі позскакували з возів, бо оказалось, що вісь з одного воза була цілком зламана.

Стало ще веселійше, бо всі мусили сідати на одну фіру, щоби доїхати до Грабинців.

Було так тісно, що кілька парубків воліло йти пішки попри віз, котрий тепер ледви що котився; але, як то кажуть: "Коли розмова потішна, то і дорога спішна", то і не

спостереглись, коли в'їхали до села. Тут переїхали кілька вуличок і в'їхали на широку дорогу, котра вела до самого двора.

Грабинці були колись посіlostю вірменських панів. Перший властитель Грабинців торгував волами і баранами, їздив з ними до Відня і до Молдави, де робив добрі інтереси, а нарешті лишив торгівлю, купив Грабинці і став паном. Син его, хоть уже більше мав панських прикмет і жив цілком уже по-панськи, та старі люди ще пам'ятали, як продавав шкіри з овець, сам важив і обривав грудки з непареної вовни. Але его вже син на правду став паном, оженився з небагатою, але дуже панською полькою, і відтак все переробилось на інший лад. На місці великого старого дому стала маленька палата. В городі постинано старі овочеві дерева, позасаджувано акації, берези та сосни, на грядках з яриною старої пані пороблено широкі вулиці і позасаджувано всілякі заграничні цвіти. Молода пані не дивилася ні до ніякого господарства, а гостей було завсігди що не міра^[6], і широка брама двора майже ніколи не запиралась. Але по кількох роках такого життя стали люди замічати, що старий Клюгман, зв'язаний на цілу околицю лихвар, став щораз частіше навідуватися до панів, а хоч він і не доїздив ніколи до двора, мав дуже покірну міну і чекав в офіцинах, доки пан не буде мати часу з ним поговорити, то люди зачали вже з того щось злого ворожити. Відтак Клюгман почав ще частіше появлятися і заїжджати вже під сам двір, а коли не було гостей, то пан і пані запрошали его до покоїв і розмовляли, як би з своєю рівнею.

Одної ночі пан захорував і в короткім часі по тому умер. Клюгман почав тоді появлятися, як злий дух тої хати, до котрої довгі літа входив як би найліпший приятель. Сварився і кричав, пані плакала і умлівала, аж нарешті з'їхалася єї рідня і по довгих торгах лишено Клюгманові за довги Грабинці, а за решту сплати куплено маленьке сільце у Галичині.

В якийсь час усе в Грабинцях перемінилось. Широка брама випала з завісів, а два великі муровані стовпи лишилися, немовби насмівались з давньої слави дому. Навколо городу повигинався на всі боки паркан, а поламаних штахет заступлено простим кілем. Двір був облуплений, ринви пообривані, а великі, замазані брудом вікна дивились помертвецьки на широке подвір'я і понищені будинки.

Перед заїжджаючим возом з тютюнниками розбіглося стадо курей з великої купи гною, що стояла на самій середині подвір'я, недалеко від того купка свиней немилосердно рила а, підкидаючи довгими рийками, викидала остатки корчів давніх клумбів. Серед довгого ряду колись гарних спіреїв були повидирані корчі, як би повибивані в роті зуби. Велика чорна корова запуталась рогами в тоненьке гіле, і люто робила собі серед него дорогу, а за нею рикало двоє величезних телят.

Навкруг кипів рух сільського господарства. Одні витягали вози, другі виїжджали з оборником у поле, треті переносили снопи з гумна до стодоли, звідки виходив монотонний гук молотарні, а з невеликої кузні чути було соплене ковальського міха і стук клевця. Віз заїхав просто перед стодолю. З стодоли вийшов високий грубий жид в довгій, обложеному хутром халаті, а з відхиленого трохи набік капелюха видно було

чорну оксамитову ярмурку і при шкірі обстрижене волосє. З першого погляду мож було пізнати, що се властитель, а тим самим осередок руху, що розходився навколо. Шафар підійшов до него і шваркнув щось по-жидівськи. Грубий жид повів оком на злізаючих тютюнників і перерахував пальцем. Потому шафар кивнув на них рукою, і усі пішли за ним до двору. Зараз від вступу, у великім довгім покою лежала висока купа кукурудзів, при котрих двох робітників вибирало більші шульки і викидало до другого, меншого покою, де шульки часто потрафляли у стіну і відбивали тинк. По другій стороні ще більшої кімнати, по обох боках стіни, було підгорнене жито, а дрібні кісточки гладкого паркету повідлітали, як би від удару ціпа.

— Ходіть, ходіть! — сказав шафар, а перейшовши через покій з житом, отворив двері до четвертої кімнати, званої канцелярією. Тут було чисто і пусто, лиш в куті стояла якась червона подерта стара софа, перед нею картовий стіл із зламанною ногою і кілька крісел, з котрих одно було вибите хорошою дорогою матерією. Стіни були майже цілком голі, хоть на одній висіло високо під стелею невелике похилене зеркало, а на противнім боці хропів годинник в золочених за шклом рамах. Над софою висів маленький образочок з вишиваною на паперовій канві гускою чи качкою, на високих ногах як-би у бузька. На широкім поручевім кріслі сидів молоденький, без заросту, жидок, з руськими пейсами, і переглядав пильно якусь книжку. Побачивши шафара з робітниками, він неохотно встав, приступив до стоячого під вікном бюрка і витягнув з шухляди грубу подовгасту книжку, потому витягнув з каламаря сталеве перо, обтер полою кафтана і чекав, що скаже шафар. Шафар став ему почитувати всіх робітників, котрих він скоро в книжку записував. Шафар добре говорив по-руськи, але жидок, що повторяв подиктовані імена, перекручував їх так дивно на німецько-жидівський лад, що робітники ледви поздержувались від сміху.

— Не смійтеся, то зять Клюгмана, — казав Петро, що вже не раз був у Грабинцях.

По вписі шафар приділив кождому роботу. Одним казав перебирати в покаях кукурудзу; других вислав до молотарні, а Катрусю ще з двома дівками і трьома парубками взяв до помочі при роботі розсадників, котрі закладалися на фільварку за селом, де було найбільше панських ланів. Уже здалека мож було видіти високий дім і гарні господарські будинки. І тут, так само як у дворі, пооблітали тинки, а старі дахи були полатані новими гонтами і виглядали гейби періста телиця. Тут шафар був властиво найбільшим паном, під его рукою були усі робітники, бо тут вони сиділи і харчувалися через цілий час роботи коло тютюну.

У городі, де мали бути розсадники, уже був винесений сніг і навезені великі купи оборнику. Кількох робітників кінчило довгі на п'ять сажнів розсадники і обклададо дошками, там знов парубки насипували гній, а дівки заносували кошом або навозили тачками замерзлу глину. Подальше стояв високий, ще молодий чоловік і розмірював довгим патином місце на нові розсадники.

— Преці веде більше робітників, — сказав він, побачивши шафара, що надходив з робітниками, — а то роби не знати з ким.

— Ото! зробили-сьє ся, — сказав шафар, хитаючи головою.

— Ану, бери ти та мір цілий день патином, як я, то будеш знати, по чім мірка перцю, як попереки болить...

— Овва, велике свято! Я, може, сьогодні і більше наробився, та й не хвалюся.

— Та може бути, що вже-сь не одного обдував, та й здер християнську шкіру!..

— От, Михайле, не жартуйте, — перервав шафар, як би йому було жаль часу тратити на пусте балаканє, — ліпше дайте тим робітникам роботу, бо я маю ще других розмістити.

Михайло високо глянув на робітників. Він був старшим тютюнником, умів закладати розсадники і брав більшу від усіх других платню.

— А кілька їх там? — спитав, як би дійсно їх було так багато, що тяжко було перерахувати.

— П'ятеро, — відповів шафар.

— Ану! Парубки до гною, — крикнув Михайло дужим голосом, аж лоскіт пішов, — а ви, дівки, ідіть до дівок, набирати землю.

Між робітниками було весело. Деякі були знакомі з сусідських сіл та радісно вітали нових товаришів. Звичайно, де зійдеш багато челяді, то ніяк їм сидіти тихо. Парубки, що набивали у скрині гній, замахувались на дівок довбнями, а дівки кидали на них грудьми замерзлої землі. Одна буковинська дівка з закрученим високо на голові волосєм, в широкій фоті^[7], розбивала граблями найдрібнішу землю. Коло неї не перейшов ні оден парубок, аби вона сама его не зачепила. Небуковинським дівкам се не сподобалось.

— Отее раз дівка! — шептали між собою. — Що сама парубків зачіпає!

Буковинська дівка не зважала на косі погляди прибувчих дівок, та й стала на збитки вимовляти такі слова, що вже для дівки цілком не ялося^[8]. Але Катруся по мимо того не могла довго видержати, щоби не зайти з нею в розмову, хоть Ярина тягнула її за рукав.

За якийсь час тим, що лиш поприїздили, шафар приніс по куснику хліба. Хліб був житній на половину з ячмінною мукою, чорний і остюковатий, що его тяжко було пролигнути.

— Ще треба буде нам оголони збивати, коли довше постоїмо на тім хлібі, — зауважав Матій, витягаючи грубі ости.

— О, ми знаємо тут і оголони збивати, — докинув жартовливо Михайло, зачувши слова Матія.

— А вам збивали? — запитала Катруся, сміючись.

— Мені не збивали, бо я тутешній, то лиш зайшли дістають оголони, — відповів Михайло, кинувши оком на хорошу і сміливу дівчину.

Катруся хотіла знов щось сказати, але Ярина зацитькала її.

Вечером зійшлися всі до хати. То був великий довгий будинок; через середину йшли сіни, а по обох боках було чотири великі кімнати. Одна кімната належала до шафара, і від неї двері були заперті, та лиш чути було плач і крик малих дітей, а від часу до часу виходила ще молода груба жидівка, отвирала велику комору і видавала

усе, що треба було дати до кухні, і голосно за кожний раз сварилась з кухаркою. У кухні стояла велика піч з великим огнем, а навколо попід стіни були лавиці і полиці, заложені горшками, мисками та ложками. На великій столі стояло кілька великих викинутих баняків кулеші. Попід лавиці було повно цебриків і коритів з помиями, Дві дівки витягали з них намокле череп'я і переполокували брудною водою. На середині стояла стара міцна баба з головою, закотурганою хусткою попід шию, з закованими рукавами і з великим полонником, котрим від часу до часу мішала кип'ячу страву.

Найбільшою була хата, де проживали робітники. Попід вогні і обдерті стіни стояли високо від землі, на повбиваних стовпах, широкі лавки. Стеля була чорна від диму і бруду. На середині до чорного сволака була прибита нафтова лампка, що неясно бликотіла через обкопчене скло, а по кутах лежали в'язки соломки. Воздух був тяжкий, пересяклий гнилю і тютюновим димом.

Вечеря була готова. Кухарка поналивала в миски борщу, шафар став з шнурком до кулеші і почав ним кроїти по шматові для кожного робітника. До їди посідали всі на землю. Дівки, що повмивали начинє, порозносили борщ і кулешу. Кожний з робітників витягнув свою дерев'яну з-за пояса ложку. Борщ був голий[9], а квасний, що аж очі вилазили, лиш грубі, мов пальці, плавали по ній буряки.

— Лови, лови, бо утече, — франтував один парубок, хапаючи другому з-під ложки буряк.

— А най тя чорт бере, який квасний! — говорив другий, скривившись.

— Виділи очі, що купували, — приповідав его товариш і заїдав борщ, гейби найліпшу страву.

— А се що?! — крикнула якась дівка на другім кінці і хляпнула цілу ложку борщу на землю; чорний великий тарган хляпнув з борщем, аж розплесся.

Зробився крик, деякі покидали ложками і казали, що не будуть їсти борщу з тарганами.

— Прокляті! Будуть нас тарганами годувати! — чіпали шафара.

Шафар ходив, як би то і не до него було говорено.

— Но-но, — посміхувався він, — як не будете їсти, то для других більше лишиться.

Коли уже всі попоїли, шафар крикнув на дівки, щоби позбирали начинє і помагали кухарці мити. Деякі пішли, деякі не хотіли і сварилися з шафаром.

— Зараз іду, — говорила на збитки волоська дівка і закотила рукави. — Ану-ко, котрий іде зо мною боротись! — гукнула на парубків.

— Ходи сюди! — сказав якийсь парубок і стали боротись аж заточувалися.

— Ліпше! Ліпше! Не дайся, ану в другий бік! — договорювали інші збоку.

Дівка задихалась, а таки не далась парубкові повалитись.

— Я їй покажу! — сказав Петро, моцак. — Най вона зі мною поможеся!

— Овва! Дуже боюсь! Я ще не таких ви діла!

Петро прискочив до дівки і ухопив за обі руки. Дівка напружила всі сили, але таки він її поборов.

Якийсь парубок-став грати на сопілці, а другі зачали тягнути дівку у танець. Трох

парубків сіло на землю на самій середині під лампою, а оден з них витягнув із-за череса чорні засмолені карти. Другі посідали навколо них з люльками в зубах. Дівки заходилися ще коло начиня і ліниво збирали порозкладані по землі миски. Одна набрала щось шість мисок на купу і несла до кухні, а оден парубок, що сидів серед хати, витягнув умисне ногу. Дівка не уважала, пошпоталася і усіма мисками тарахнула до землі.

— Поволі! Поволі! — крикнув шафар зі злостью і прискочив до дівки з піднесеним кулком, але борзо опам'ятався, позбирав побиті черепки, попробував пальцем, котрі ще були цілі, а котрі дриньчали, відсунув до черепків.

Дівка зачала сваритися з парубком, що підставив ногу, і усю вину звалювала на нього. Шафар на те не зважав, витягнув з кишені книжечку і вписав побиті миски.

— На, маєш заробок! — посміхались деякі. — Він, певне, їй з яких п'ять шісток відтягне за те череп'є.

— Ото би ще добре було, аби то такі у него миски, як у других: він десь по п'ятнайцять крейцарів порахує за одну!

— Ану-ко! що-сь записав? Покажи книжку! — сказав оден парубок. — Я розуміюся на нумерах.

Але жид відтрутив парубка і пішов до своєї хати.

Між робітниками ще довго шуміло. У хаті ставала щораз більша духота від людського тіла, диму і одежі, пересяклої вогким воздухом ранньої весни.

Деякі стали роззуватися і розвішувати по лавицях, вікнах та полицях чорні, сильно вонячі і перемоклі гноївкою онучі. Кількох пішло до кухні, де варилося, щоби при теплій печі ліпше просушити онучі, бо у великій хаті не топилося, хоть зимно не раз дошкулювало. Кухарка зачала сваритися, бо на блясі стояли горшки та капало на них з мокрих онучів. Але коли її ніхто не слухав, вона ще більше розсердилася, позабирала порозвішувані онучі і шпурила ними за поріг.

Та хоть стіни тріщали від реготу, крику і шуму, то мимо того були такі, що порозвалювались по кутах на купках соломи і хропіли на ціле горло.

— Вставайте, уже днина! Скорше, шафар іде будити!— кричали на них другі і стягали за ноги на землю.

Сплячі сердились і кляли, але треба було вставати, бо кождий хотів мати до спання хоть клопоть соломи.

Дівки, що тої днини прийшли, довго стояли у кутику під стіною, не знаючи, що з собою робити.

— А тоті чого так поставали, як курки у дощ під плотом? — насміхався якийсь парубок.

— Може, чекають, щоби їм постелили? — договорював другий.

— Ходіть, ходіть до нас! — кликали дівки, що уже були уряд полягали спати. Але Ярина не могла на те якось зважитися, а Доця узяла клопоть соломи і постелила собі окремо від усіх у кутику.

— Може би, де у сінях ліпше було! — сказала Катруся і вийшла до сіней. У сінях

було темно, лиш через шпари дверей падало світло і розганяло темряву. Катруся постояла якийсь час і зачала мацати двері до кухні, бо прийшло їй на гадку, чи у кухні не мож би приміститися.

— А ти що тут робиш? — шепнув їй хтось над ухом, і обвинув єї стан руками гейби кліщами.

Катруся пізнала старшого тютюнника Михайла.

— Щезай до чорта! — крикнула голосно і трутила ним так, що аж о стіну оперся.

— Тьфу! Якась біснувата дівка, — мрукнув Михайло під носом і пішов у двері знадвору.

Місяць світив ясно, звізди блищали тихим, спокійним блеском, а воздух дихав, свіжим холодом. Катрусі стало ще противнійше заходити до хати, звідки виходив крик і сморід.

З часом до усего чоловік привикає, тож і наші дівки недовго відставали і цуралися цілої компанії. Катруся була завсігди скоро до сміху і жартів, а у такім гурті було чого та із кого посміятись, та не одно приповісти. Ключман бувало не спускає на шафара, а сам іде надзирати робітників, тож Катруся як не стане потому насміватися та показувати, як він ходить, говорить, поправляє капелюх.

— Ану-ко роби борше з руками, а ти чого так лізеш з ногами, як би-сь три дні не їло?! — зачне протягати на жидівський лад, а усі аж тріскають зі сміху. Усі знали, що шафар любив хороших дівчат, та тих уже він не так рано будить, та і до роботи не наганяє. Як се спізнала Катруся, то стала прикидатись, що се ніби вона не від того, щоби він за нею ходив, та усякі бувало збитки з ним виправляє. Тимчасом Михайло не спускав єї з ока. Він був жонатий, а люди казали, що єго жінка дуже противна. Хтось їй мусив сказати за Катрусю, а тота як єї де побачила, то проклинала і кричала на ціле село. Катруся ще навмисне позабирає парубків і дівок та й ходить попід єї хату, а вона як єї увидить, то кидає чим має—віником, патином чи камінем та й кричить, що аж захрипне: що сяка-така... розволочила їй чоловіка, що за сяку-таку... чоловік єї убиває, коли Катруся з цілою компанією аж кладєся зі сміху...

У Грабинцях так велось, що зберуться у неділю з одного села та й ідуть додому у гості.

— Ходи, Катрусю, з нами! — кличуть бувало свої, але Катруся не хотіла.

— Не знати, кого я там лишила-м, що маю іти, — казала.

— А Іван? — питала Ярина.

— Най пропадає до лиха!..

— А Максим?

Катруся плюнула на землю і відвернулась.

Максим однак за кождий раз розпитував про Катрусю.

— А що там Катруся робить? — питає бувало він парубків.

— От дурне! І шафар за нею ходить, і Михайло, старий тютюнник, а що парубків водить, от вже і не казати!..

Максимові знайшлась нагода і самому доконатися, як Катруся у Грабинцях

водилася. Він також відслужився був у газди, бо у газди хоть можна виучитись господарства, та зате мала була платня. Максимові треба було грошей, бо кусень города і хатину, що лишив ему батько, взяв жид на п'ять літ за довги. Тож п'ять літ мусив він десь між людьми міститись, та кортіло его за той час і який крейцар призбирати, бо хата була стара і треба було її пересипати. У дворі давали 30 срібних, а за харч шість кірців ординарії. Біда з тим, правда, була Максимові, бо як то кажуть: "Одно стає у скарбі служити^[10], а друге за ним їсти носити". Але він міг приміститися якось за той час у свого брата. Брат був дітний, та котресь з дітей завсігди могло відбігчи.

У газди більше на одержу постарався, а кілька левів, що мав, пороздавав між люди. Оден парубок, що пішов до Грабинців на роботу, позичив був від него вже давненько два срібні, та й не гадав віддавати. Тепер Максим мав час, бо хоть у дворі умовився, то доперва за тиждень мав ставати на службу; згадав, отже, піти до Грабинців, щоби парубка захопити при грошах.

Се було під осінь, коли уже зачинали ломити тютюн. Тож, коли Максим прийшов на грабинецький фільварок, багато робітників було у полі, де ломився тютюн, але більша часть, а найбільше дівок, лишилися на фільварку, де сяляли привезений тютюн, кілька дівок пряло куделі, а від них брали повні веретена і спускали довгі, на чотири сажні швари, до котрих присильовали тонкі пласкові іглиці. Робітники сиділи рядами на землі між купами зеленого тютюну і скоро проколювали іглицею о ден листок за другим та проволікали шварами. Високі купи листя зникали під їх руками, а довгі швари вились як великанські зелені вужі. Інші робітники забирали довгі швари і розвішували по плотах, стінах стодоли та інших господарських будинків, на повбиваних клинцях. Вози одні приїжджали, другі від'їжджали і все привозили свіже листе, котре уважно складали на землю, коло сяляючих робітників. Катруся сиділа майже на самій середині подвір'я, в її руках лиш мигали листки тютюну, але так само, як її руки не дармували, не дармував і язик.

Губа її і на хвилину не замикалась, до кожного щось приповіла, засміялась, не пропустила ні одного парубка, щоби его не зачіпити.

Старший тютюнник Михайло ходив поміж усіх, як качор між качками, та поглядав, щоби усюди був лад і порядок.

— Чого так близько возом над'їжджаєш? Ей, я тебе научу, як маєш їздити! А ти чого спідсподу витягаєш та дреш листе! А ти знов стоїш, роботи не маєш? А той, щоби лиш шкірити зуби до дівок! — лунав его міцний голос, як гуцульська трембіта.

Але, хоч так сварив на других, що шкірять зуби та не пильнують роботи, то коли сам переходив коло Катрусі, потягнув її за стьонжки від ціток і ущипнув за плече. Катруся відвернулася і засміялась. У тій хвилі піднеслась з-за воза Михайлова жінка, ціла синя від злості, з обвислою фотою і перекрученою на голові хусткою, і кинула на Катрусю, гейби добре гарбузе, горнець з мазею. Горнець трафив у саму голову. Катруся схопилась на ноги, череп'є горшка розлетілось, ціле лице замазалось дьогтем, а чорні довгі струї спливали по білій сорочці. Михайло поблід і прискочив з кулаками до жінки,

ухопив її за шию і повалив на землю.

— Гвалту, ратуйте!—кричала нещаслива жінка. — Убиває мене, розбійник, злодій, волоцюга, б...

Михайло повалив її на землю і зачав ногами толочити; ледви їх розірвали. Вона зачала утікати, але він взяв дрюк і побіг за нею на вулицю. В першій хвилині, як комедія зачалась, кождий лиш роззявив рота і не знав, звідки то все взялось. Багато не знало, за що Михайло бив жінку, та й хто кинув горшком, але потому зробився такий гамір, крик та й сміх, що одно другого не чуло.

— Отеє ти раз дівка! Отеє ти раз жінка! Ото помастила їй голову! Але ж дав, дав він їй за того, пришиб, як половик курку, та й бив, як циган зелізом!

Катруся все ще стояла на місці, а мазь стікала по білій сорочці; червоні обвиванки були цілком чорні, а на плечах стьонжки зліпились вкупу. Вона хотіла обтерти голову руками, але ще більше замазалась і зачорнила руки.

Навкруги регіт не переривався, а над усіх сміявся шафар. Се чогось найдужче розсердило Катрусю; вона зі злості пірвала розбитий горнець і кинула ему в очі. Шафар відхилився, а горнець відбився у двері від возівні і лишив довгий чорний знак.

— Се на те, щоби люди не забували, що на тім місці діялося! — договорював шафар, перегинаючись зо сміху, по чім ще більше заревів регіт.

— Бог би святий вас побив! — сказала Катруся майже крізь сльози і ухопила коновку, що стояла коло неї з водою, та й пішла до хати. Тут Катрусі пустилися сльози з очей цюрком. Але вона їм супротивилась, міцно обтерла кінчиком чистого рукава, порозвивала з обвиванок кіски, поскидала цітки і стала умиватись. Мазь не хотіла пускати від студеної води, тож Катруся пошукала трохи по горшках теплої, захопила з-під лавиці піску і зачала терти, що могла, лице і руки. Треба було також перебрати сорочку, але за сорочкою треба було йти аж на село, бо на фільварку не мож було удержати шматя, і більша часть робітників тримали шмате на селі по хатах. У хаті не було нікого; Катруся виглянула вікном. Недалеко від вікна стояв Максим. Вона бачила его ще зранку, але ледви кілька слів з ним поговорила; тепер же вона утішилась, як богом, заковтала у вікно й махнула на него рукою.

Максим спершу, коли Катрусю обляла Михайлиха мазею, сміявся з другими, але потому стало ему якомсь ніяково; він зачув сльози в її голосі, і жаль зробилося ему дівчини, тому ж то він навмисне підійшов до парубка, що тесав недалеко хати клинця на тютюн, і раз у раз споглядав у вікно. Тепер, коли вона махнула на него рукою, він скоренько підбіг.

— Иди-ко, Максиме, до Ярини, — просила Катруся, — та кажи їй, щоби пішла у село та принесла мені мою сорочку; лиш дивися, щоби шафар не видів, бо він їй не дасть лишати роботу.

Максим охотно пішов, відшукав Ярину та й сказав, щоб принесла Катрусі сорочку. Шафара не було між робітниками, Максим зазрів здалека, що він увійшов у хату, тож і він скоренько вернув до парубку, що тесав патички.

Катруся стала перебиратись.

— Зараз ми іди до роботи! — чути було голос шафара, що, взявши Катрусю за плече, тручав її за двері.

Максимові зробилося гаряче. Він не спам'ятався, коли прискочив до жида і ухопив его за оба пейса.

— А ти, бідо, що хочеш від мене?! — крикнув шафар. — А тобі що тут за рація?! — і трутив Максима, що той аж піткнувся. Але Максим знов схопився і кинувся до шафара, та той знов відкинув его одною рукою. Шафар був хлоп годний, великий, а Максим малий і сухирлявий, а коли ще раз до него пустився, шафар зловив его за ковнір і хотів замкнути до шпіхліра; втоді Максим вирвався і став утікати щосили.

Опинившись за Грабинцями, Максим став іти повільнійше, і Грабинці поволі губилися за ним в синявім помороці. Але Максим не оглядався. Він роздумовав, що ему сталося, що він, парубок тихий, спокійний, зроду не мав ніякої цікавості ні до сварки, ні до бійки, кинувся на шафара, гейби скажений, і якби не то, що той був дужчий від него, був би его роздер на місці. "Проклятий жид залицяєся до неї та й береся збиткувати... Та що він з нею тепер робить?" — подумав далі Максим, і знов взяла его злість. Ему нагадалась Катруся з сльозами в очах, коли ухопила коновку і бігла до хати, тогді він був би скочив за нею в огонь, хоть вона й не дивилась на него. Коли зранку прийшов, то й ледви кілька слів промовила. Але вона завсігди така: рідко коли у неї учуєш розумне слово. От тепер він став у дворі, бере 30 срібних, та коби вона така, як він, то би також зложила тоті гроші, що бере в Грабинцях, та і хату можна би пересипати. Але де вона! Вона, певне, і крейцара з Грабинців не принесе: десь пропустить, сама не буде знати куди.

Він ішов боком гостинця вузькою втоптанною стежкою; з купи каміння зсунувся камінь і упав ему під ноги. Максим піткнувся, заляв, та й тим і думка его перервалася. Він сам з себе засміявся. Бо чи не робив він так, як циган, що бив сина, аби не заїжджав лоша, а лошасти ще не було! Хто знає: може, вона з него тепер смієся, у неї того не купити, а він уже за її гроші хату пересипає. Тьфу, щезай, бідо! Чого ему ся дівка лізе в голову? Чи нема інших дівок у селі? "Є того цвіту по божому світу!" До багацьких дівок ніяк було пхатись; багацька за него не піде, але все міг би собі таку взяти, що мала би щось більше від Катрусі. От хоть би і Ярина? Не посватати би ему Ярину? Дівка хоть куди; стара лиш їх дві має, меншу лишила би при собі у хаті з кусником города, а старшій була би за те більша половина города... Або Доця? Дівка тиха, супокійна, та і старий, може б, який кавалок поля за нею дав: небагато того усього є, але добре що-то. А Катруся що? Хіба як в тій співанці: "Очі чорні, брови рівні". Але ж бо то і очі гей-гей, а губи, як би хто кров'ю намастив.

Грабинці мали пізній термін віддавати тютюн до магазину, тож за ким робітники додому повернули, не одно в селі перемінилось. Одні повмирали, другі породились та поженились. Між тими, що поженилися, був також і вїтїв Іван.

Іванова жінка була страх гонорна. Як бувало іде селом, то так крутить головою, як кінь, коли его тісно зазонбеляють, а ногами човгає, що аж до землі присідає.

— Хапайте бики, бо процесія іде! — сміялася Катруся, як уже здалека зазрить

Іваниху, та й зачне показувати, як вона до церкви увійде, причекає, хреститься, б'є поклони. Се розповідали Іванисі, і вона дуже за те на Катрусю вороговала.

— Сердиться, — відказувала Іваниха, — що Іван єї не взяв. Не мав би кого брати, та таку голячку, що ледви одну сорочину має на хребті, — пустійку, жидівську помийницю, що не варта газдині порога замести, газдам свині пасти! Най дивиться, щоби знов яка їй. голову дьогтем не помастила та щоби кого болячками не обсадило, як дорогу перейде! Уже показуєсь на єї товаришках та й кумпанках, що разом до Грабинців ходили, та ще й на ній покажесь!..

Іваниха говорила се проти в того, що про Доцю так, як не варт, заговорили люди в селі.

— Се бо і є, — дивувались деякі, — що се найшло Доцю, з котрої ніякої ніколи не чути було пустоти, а не захопило Катрусю, що лиш за парубками літає!

— Не бійтеся, знає вона, що робити! — говорила Іваниха. — А від чого гарна ружа росте, або не мож з кушки з-під коси водички напитися!

— Сама знала чарувати, яєчницю варити і парубків до себе примащувати, та й гадає, що кожда така! — відгризалася Катруся. — Ніби люди не знають, як до ворожки ходила, щоби свому татові вік скоротити... Овва! що ми за така широка газдиня зробилася, що дівок судить: най іде псам писки лизати, а не дівок судити! Гоноруєся, що багачка. І багаті не раз старців водять; та й вона ще буде палицею дороги шукати, вузли на собі зв'язувати та дрантем трясти...

Хтось казав, що Іваниха раз довго стояла з Яриною та й говорила щось про Катрусю. Катруся як усе учула, то так, як стояла, побігла до Ярини. Вона буде з Іванихою зноситись та й брехні зводити: най мовчить, коли хоче, аби за ню мовчали!

— Виклич мені Ярину! — сказала Катруся із-за воріт до молодшої сестри Ярини, бо не хотіла побачитись у хаті з мамою Ярини.

— Ярина не вийде, у нас суть старости, — відповіла дівчина.

Катруся здумилась.

— Які? — запитала дівчини.

— Ади, Ілаш Гаврилюк сватає єї.

— Ілаш Гаврилюк? А Петро що каже?

Дівчина здвигнула плечима.

— Ей, та що там Петро?

— Таже він за нею ходив?

— Та що з того, що ходив, коли він нічо не має. Ілаш записує їй половину поля та й хату.

— Але старий, удовець, має четверо дітей!

— Овва! Неня каже, що "який був, такий був, аби хліба роздобув".

— А вона хоче за него іти?

— А ти би не пішла? — запитала лукаво дівчина.

Катруся розсердилась.

— Я не прийшла того, щоби ти мене питала, а Ярині скажи, що як буде на мене

брехні зводити, то їй голову зірву...

"Чекай, дівонько, не мовчиш, то учуєш таке, що аж ти в п'ятах постигне! — відгрозувалась далі у думках Катруся. — Та тепер ще згонориться, що віддаєся, та ще більше стане з Іванихою зноситись та дівок оббріхувати. Що ми за газдиня, уже як віддаєся, то гадає, що бог знає, що за велике свято?! Як ми ся схоче, то ще борше від неї віддамся. "Хто шукає, той найде". І Катруся зачала у голові переходити тих усіх парубків, що могли би її сватати, бо усі тоті парубки, що за дівками ходять, не з^всігди женяться з ними. Далі зачала переходити усіх в селі удівців, та учула, що хтось її кличе.

— Катрусю, куди?

Катруся озирнулась і побачила Максима.

— Куди ти ходиш? — запитав Максим вдруге, ближче підходячи.

Катрусю знов розібрала велика злість на Ярину та й на Іваниху, але на Ярину ще більше тому, що вона оббиралась їй заєдно за таку дуже ніби щиру.

— Ади, ходила-м до Ярини; дівка брехні зводить, оббирався така ніби щира, а з Іванихою сходиться, та й обі брешуть укупі; кажуть, що я ружу копаю, з кушки воду п'ю; най дивиться на себе одна з другою! Не видить своє під носом, а чуже під лісом.

Катруся говорила се скоро, одним душком; її брови заєдно стягались, губи віддулись, а очі міцно блищали. Максимові так вона вподобалась у своїм гніві, що він більше дивився на ню, ніж слухав. То, що говорила на ню Іваниха і Ярина, его не сердило; най собі і так буде, як вони кажуть, проте він би її собі більше злюбив, як Іваниху, Ярину, та й усіх інших дівок у селі. І відколи кинувся за ню на шафара, вона ему як би ближче стала, і думка, що, може би, він з нею оженився, раз по раз лізла ему в голову. Хоть і сердився за те на себе, а сердився найбільше тому, що Катруся собі его гейби за "байбардзо" мала, гейби її все одно будо, що він собі про ню думає, та все ж таки зауважив, що від пригоди з шафаром Катруся як би прихильнійша до него зробилася. Бувало, скаже до неї слово, то вона так опирскнеся, що нема вже більше з ким говорити, а тепер преці стане та й скаже, що так а так, що тота й тота говорила або той вповів.

Всі ті думки переходили Максимові через голову, коли дивився на хорошу дівчину. Що его завсігди найбільше відстрашувало від Катрусі, то се, що вона нічо не мала, а він також був не багач, а бідні як поберуться, то вже ціле своє жите будуть бідувати, але тепер ему і того не таке страшне стало.

— Катрусю, — сказав він врешті, — от знаєш, що я тобі скажу; я би-м тебе сватав, коби-м знав, що ти за мене підеш?

Хмурне лице дівчини якраз роз'яснилось, брови розтягнулись, а очі весело забігали.

— Но, що ж? — запитав знов Максим, коли Катруся не відповідала.

Аж нараз Катруся голосно засміялась, відвернулась і лишила самого Максима на вулиці, як тоді, коли від'їздила до Грабинців. Вона пішла скоро до вуйкової хати, бо відколи вернула з Грабинців, то була у вуйка до якогось часу, доки собі знов не найде

якого примістя. Їй так було смішно з Максима, що ідучи все ще сміялася сама до себе; бо як було не сміятись! "За вовка помовка, а вовк тут". Нагадувала парубків, за котрих віддала би ся, а він їй дорогу зайшов. От, зараз показало б, чи то правда, що вона з "кушки" воду пила. Най би знали люди, що брехачки брехали, а що вони гонорили би ся, що багачки, — овва! І бідні люди живуть на світі, та й суть і газдинями.

Ярина не знала, що люди між нею а Катрусєю поробили, хоч і чула, що Катруся відгрожує на ню за якісь брехні. Їй не конче весело було йти за старого Ілаша, та ще хотіла побути з товаришками, і пішла скликати дівок на вечерниці. Коли прийшла до Катрусі, Катруся накинулася на ню з кулаками.

— Ігі! Щезай в трісте та й в болото, що хочеш від мене? — говорила, угойкуючи її, Ярина, а коли дізналася, о що ходить, то аж перехрестилась. — Бодай так світа божого не виділа, до вінця не дійшла, по світі не ходила, як вона бачила Іваниху; аби так дзвонів не чула, як чула її голос, та бодай їй язик усох, з того місця не рушилась, лижку страви до рота не знесла, як вона що про Катрусю говорила!..

Нарешті Катруся якось втихомирилась та й пообіцяла прийти на вечерниці.

На вечерниці якось не багато зійшлося дівок, а вже було пізенько, коли надійшло кілька парубків. Заким прийшли парубки, дівки усякої співали, але коли парубки надійшли, вони ніби стали соромитись, перестали співати, хоч усі в оден голос розговорились і сміялись. Але Ярині були тепер миліші сумні співи дівочькі, як веселі жарти і сміхи з парубками; тож раз у раз запрошувала дівок, щоби співали.

Ой співайте, дівчатоньки, та й співайте чергов[11],

Щоби вас не гонила газдиня кочергов, —

заспівала сама Катруся, сміючись. По чім усі ще більше "розфрантувались" і сміялись. Парубки при повідали, як то буде, коли газдиня розженеся з кочергою і котра за котрою буде борше утікати.

— Або котрий за котрим, — відповідали дівчата.

— Кочерга — бабське діло, вона не має на хлопа ніякої моці! — сказав Матій.

— Ого! Хлопи нічого так не бояться, як кочерги, — цокотіла Катруся. — Ану-ко, запитайся Томи Гринишиного, чи він не боїться кочерги!

Про Тому усі знали, що не він жінку, а єго жінка б'є, а й усі зареготались в оден голос.

— Як оден дурний, то уже не всі, — докинув з повагою Матій, щоби на єго стало.

У тій хвилі дався чути під вікном голосний топіт.

— О, то не дівочький хід! — сказала якась дівка і виглянула вікном.

У хату увійшов Петро та й Максим. Ярина, як побачила Петра, так дивно якось засуетилась. І Петрові стало якось ніяково, хоть він того по собі не показував.

— Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Що робите, дівчата? — здоровилися парубки.

— А що, не видите, що робимо?! — відповіли дівки. — Прядемо.

— Напряла кітка півтора мітка; кіт ся розіграв та й тото пірвав, — відіззався оден з парубків, що був у хаті.

— Та ще співати не хочуть, — доповів Матій.

— Тобі не хотіли-сьмо, а їм будемо.

Тут дівки розглянулись, щось пошептали між собою, та й по хвилі заспівали:

Котилися вози з гори, поломили шпиці,

Питалися два парубки, де суть вечерни ці?

А у тої удовиці славні вечерниці,

Штири коні на припоні, чари на полиці.

Дівки зиркали на Петра і тихо посміхувались.

— Коні як коні, — сказав, як завсідги, спроквола Матій, — але чари то десь будуть.

— Він став на лавицю і зачав шукати руками по полиці.

На полиці у кутку стояли зав'язані в платниці Яринині цітки і згарда. Він узяв той узлик за кінчик, та й показував усім Яринині чари. Ярина розсердилась, ухопила від него платину та й кинула у скриню. Петро робив, що то все ніби не до него, а Ярина і в той бік не дивилась, де він сидів.

Максим, відколи прийшов, то й тільки було ему роботи, що дивився на Катрусю, як вона пряде, як крутить веретеном і навиває рівно нитку. Катруся це завважала, та й стала на него дивитися такими палючими та сміючими очима, що він їй не міг дотримати пляцу та відвертав очі у вікно. Се ще більше смішило веселу дівчину. Вона закрутила міцно веретеном та й заспівала:

Ой горою барвіночок, горою, горою,

Мило ми ся подивити, любко, за тобою,

Мило ми ся подивити...

— Ні, не тої, — перебили їй дівки, — заспіваймо, що "У Буковині зелений листяк розвиваєсь", най Ярина знає, що вже недовго їй дівувати, та й дівоцьку мати волю.

Дівки зачали співати:

Ой співайте дівчатоньки, котра голос має,

Та й най же ся в Буковині листок розвиває,

Та й най же ся розвиває разом із травицев,

Ліпше красше дівчиною, та як молодицев.

Молодиця, невільниця, куда йде — плаче,

А дівчина сам свій козак, куда йде — скаче.

Молодиця, невільниця, куда йде — думає,

А дівчина сам свій козак, куда йде — співає...

Ярина слухала сеї пісні, зітхаючи.

— Та се якась дуже сумна, — сказав Максим, — Ярина ще плакати буде.

— А ти хочеш веселої? — питали деякі дівки.

— То я тобі заспіваю, — сказала Катруся, і зачала знов коломийку:

Не підю я за дворака, не хоче робити,

Лише з стайні до пекарні люльку закурити.

— Но-но! не приспівуйте нам так дуже, — відіззався Матій, — і дивіться, щоби ми вам не заспівали.

— Ану-ко, заспівайте, най чуємо, — дровичились дівки.

Ярина поналивала у миски борщу, понакладала голубців і запрошувала до вечері.

По вечері уже не довго побули, та й стали розходитись. З хати вийшли усі разом, але за воротами поділились на дві компанії, одна пішла в оден бік села, а друга в другий. Дівки, що йшли в той бік, що Катруся, зауважали, що Петро облишився.

— Лишився, бігме, дівоньки, лишився у неї, — шептали між собою дівчата. — Ото ти! За іншого віддаєся, а другого за собою водить. Вона гадає, що старий не дізнаєсь, що вона вечерниці скликає, та й коханця має. Нагадає він їй тото колись...

— Чому, любки, не нагадає; буде добре колись казати: "Ти за мене йшла, а коханків за собою водила". Навчить він її розуму; не оден десь кулак колись з'їсть за сьогоднішній вечер.

— Добра ніч! — сказала одна, а потому і друга дівка, коли доходили до своїх хат. Так само лишалися і парубки по дорозі. І Максимові треба уже було лишитись, але він хотів відвести Катрусю аж до дому, а їй була найдальша дорога.

— Катрусю! — сказав Максим, коли обоє лишились, а его голос як би заперся в грудях. — Чи то ти проти мене співала, що не підеш за дворака?

— А якби проти тебе, то що?

— Та ти таки справді не пішла б за мене? Скажи мені так рехтельну правду, — просив Максим. Ту ще більше заперло Максимові голос. Се Катрусю так розвеселило, що вона сміялась ще голоснійше, як завсігди, коли їй Максим зачинав що говорити. Але сим разом Максим не дав їй утечи, і коли вже були близько хати, він зловив її за руку.

— Та що ти мене питаєш? — сказала, врешті, Катруся, вириваючись. — Чи я панна, що ти мене питаєш? Присилай старостів, та будеш знати.

У тиждень по тій розмові Максим післав до Катрусі старостів, Катруся і в голову не брала собі того, що тоді ему говорила, та й не надіялася, що він на то її слово пришле старостів. Тож тепер, коли її приперли, вона не знала, що мала казати. Спершу вона хотіла ему відповісти, — їй жаль було дівоцької волі, — але зачали казати, що вона сирота, що нічо не має, що то добре їй трафляєся, що буде мати свою хату, та нікому не буде про ласку стояти, а хоч багатства великого не буде, зате вони обоє молоді, здорові, годні робити. Найбільше її намовила одна сусідка; вона була віддалася до свекрухи, та й друга невістка була в хаті.

— Дівонько, — казала вона, — коли тобі трафляєся самій бути в хаті, то причикни та й вибий поклони, бо щоби ти коли не впала в такі руки, як я.

"Се справді буде своя хата, — думала Катруся, — та й ніхто не стане їй голову завертати, а роботи вона хоч би якої не боялась".

Зачали ладити до весіля. Максим страх утішився, коли дізнався, що Катруся мала ще з Грабинців десятку. Газдиня, що Катруся в неї служила, дала їй подушки та й вереню, а вуйко за те, що по небіжці, сестрі дещо трохи було лишилось, причинився зі свого боку. Максим узяв ще із своїх грошей у дворі та й зробили весіле.

Хату не було ще як пересипати, то Максим понаправляв її так, що при добрих газдах могла стояти ще який рік. Газда не дасть затекти, а газдиня — стінам

облупуватись. Катруся мала з пропоєю три срібних, Максим два, зате зараз купили собі поросє. Щось ще і з ординарії лишилось, та було чим душу погодувати і поросяті підкинути. Максим добув року у дворі і за решту плати купили собі теличку. На другий рік Максим не ставав у дворі. Він дуже був цікавий до сокири, тому зачали його кликати до хатів майстрам під руку; врешті Катруся мусила завсіди носити йому їсти до двора, а в дворі звичайно двораки: і той засмієся, і той зажартує, Катруся й собі не замовчить, а то сердило Максима, хоч він до того не признавався. Катруся лиш бувало не любить близько під двір підходити, але се майже ніколи і не траплялось. Максим робив на гумні або коло стайнів, то вона йому принесе там їсти, він сяде де на землі та й попоїсть. Часом уліті Катруся зазріла десь здалека паню або панну, що ходили по городі, але на гумно вони ніколи не виходили; часом лиш пан вилетить, як опарений, але й той не дивиться на чоловіка осібно, лише на всіх ураз кричить.

Стару давню хатчину ніхто не пізнав би, так її Катруся причепурила, що гейби вища стала, немовби її хто підоймив угору. Максим змайстрував колешеньку, та й хлівець поклав, і кошничка невелика стояла, бо брали кукурудзи на третину.

Катруся мала коло чого забігати; бувало робить вона від рана до вечора, як не в полі, то дома, що й рук не відриває. У два роки дав бог їй сина, потому знов мала дівчину, та й уже третє мало бути, коли Максим розболівся.

Якось у жнива косив овес, гаряче було, він положився на землю та й напився дуже щиро з кернички води. Люди говорили, що то ніщо інше, лиш мусив із цмоком пролигнути жабу, бо все, як він казав, щось йому ковтало по череві. У селі пам'ятали, що так давно було одному багачеві, але той їздив аж до Львова, та й доктори витягли йому з черева уже розігнули жабу. А про другого розповідали, що жаба перелізла до мозку, та як доктори розтяли чоло, то вона таки живіська вискочила. Катруся так з'їлася тим, що Максим хорував, що стала як кавка, бо роботи з нього не було ніякої; сама за всім, та й коштна була^[12], а ніякого ніде порятунку не мож було найти. І до міста до доктора возила, лише сама аптека два срібні коштувала; та й до ворожки з три милі ходила, та й робила, хто що казав, але ніщо ні крихти не помагало. Сох, сох, та й врешті умер.

Гірко прийшло Катрусі ховати Максима: великих статків ніколи не було, а як хорував, то не прибувало, а треба було якось поховати. Преці газда був! Що люди сказали би, та й таки й сама не хотіла як-небудь його позбутись. Добрий був, не збиткувався, не бив, хоч би не знати як із ним була сварилась. А що робучий був небіжчик, то вже й пари йому не найти. Та що з того, коли вже через слабість багато їх праці перевелось, а тепер треба з остатнього потягнути, щоби поховати, як бог приказав. Бо й сам бувало небіжчик, коли вже бачив, що виходу не буде, каже: "Дивись, щоб ти мене гідно поховала, як газду, а потому ти даш уже собі якось раду!" Господоньку святий! Як собі тут бідній удовиці з дрібними діточками давати раду! Хоч молода була, хоч годна робити, але як газди нема коло хати, то при статках біда, а що ще бідному на світі...

За Катрусю знали в селі, що вона робуча жінка, що ніщо їй у руках не кисне, тож у

якийсь час сватав її удовець із двома дітьми.

— Отее мала би розум стільки дітей докупи зводити, або я не варта ще парубка! — говорила вона.

Сватав її й парубок, але й його не хотіла. Його звали мулом, бо раз на ярмарку був купив мула місто коня, тож Катруся кепкувала собі, що вона хотіла би їздити кіньми, а мулами не хоче. Воліла, отже, сама до якогось часу бідувати, хоч як їй гірко було, доки бог не наверне такого, як сама хоче.

Так собі думала Катруся. "Але ніхто не знає, що його завтра чекає", так, як той каже: "Гадка за горами, а смерть за плечима". Якось було потиснула велика студінь, мороз був такий, що птахи в лету падали. У Катрусі не було й крихітки муки в хаті, та й сама наважилась прати у сусідки платі. Вона була міцна, робота ніяка не шкодила їй ніколи, та хоч ноги примерзали до леду, вона не відступала від полонки і високо замахувала пральником. Платя було багато, треба було квапитись, — бо взимі днини так як і нема, — та надвечір стало їй в боці колоти. Другої днини не переставало та все ще чимраз більше кололо, а далі вже ніяк і з постелі було встати.

Тоді-то бог післав до неї панну з двора. Катруся вже не раз казала, що якби була тоді панна не прийшла та не дала їй щось пити, то хто знає, чи смерті не була б пожила. Хоч і не довго лежала, бо бідному чоловікові й нема як довго лежати, але чогось довго не могла прийти до себе. Не раз їй приходило на думку, чи не піти би коли до двора, може би дала панна ще що; але коли нагадала дитинячі літа, то лиш махнула рукою. Обходилася якось дотепер, та і дальше обійдеся; коби здоровле та коби бог людям зародив. А, славити господа, на сей рік усе добре показувало, що хліб буде: і рано весна була, і дощі припадали...

Катруся була взяла аж два морги кукурудзів у людей робити на третину. Се ледви двоє забірує, а вона сама стільки на себе набрала. Бувало, що лиш вергне на зорі^[13], Катруся схопиться, лишить дітям якої трохи вчорашньої студеної страви або кусень кулеші, возьме собі часом кусник хліба, як є, або й не возьме, замкне сплячі діти в хаті, та й іде в поле. У полудне прибіжить, щоби хоч якого-такого борщику дітям зварити, випустить кури, накаже старшому хлопчикові, щоби пильнував хату і дітей, а сама знов біжить у поле.

* * *

Збіже вже було пустилось із стрілки, та й де-подекуди зачинало сипатись, коли Катруся ще з іншими поралася сапанем.

Уже було геть-геть у полудне. Катруся лишила сапу на рілі і бігла додому подивитись до дітей. Сонце міцно припікало, а блеск його проміння аж за очі хапав і все від нього сіяло, улискувалось. Зелене збіже та ще зеленіша по ровах і розплугах трава злгіскувалися зеленою, кукіль багровою, блаватинь синьою краскою, а червоні маки аж жаріли у густім збіжю, але хоч усе так ярко улискувалось, сіяло, — кожда майже цвітка як би упустила головку, кождий листочок легко зігнувся удолину, а буйна матина бульби напівперев'яла.

— Ох, пече! — говорили люди. — Аж бульба пов'яла; не дай боже чого нечистого! —

і з страхом позирали на небо. Але небо було чисте, спокійне, та лиш голуба краска і собі від сонця улискувалась.

Катруся йшла скоренько понад потік у село. Сонце роз'яснювало мутну воду потока, що ледви покривала обложені намулом ріняки і місцями западала у глибині ями, де причеплене до дна зіле розтягало свої довгі, як листки, галузки, повзали пуголовиці, крутились слезії і блискотіли до сонця ковблики. По берегах і корчах сітнику і кінської м'яти вигрівались жаби і скакали з плюскотом у воду.

Катруся, заки відчинила хату, глянула ще раз на небо, але небо було чисте, та лиш де-не-де літали хмарки, як біле пір'є. Катруся увійшла до хорім, випустила діти і казала, щоби уломили трохи на топливо плота. Коли не борзо вертали, вона сама за ними пішла. Розглянулась — і стрепенула. Білі, ще недавно прозорі хмарки збились у густу хмару і скоро прикривали ясну блакить. Міцний вітер подув від заходу, потряс вікнами хат, захитав вербами по вулиці, мів порохом і дрібними камінцями. Блискавки перетинали стрілою хмари і грім розлягався за громом.

Катруся стояла в хаті при вікні і хрестилася великим хрестом.

— Господи! Господи, помилуй! Господоньку, змилюсердися над нами! — молила бога, а діти плачучи тулились до неї.

Угорі було чути шум; спершу кинуло збитим у грудки ледом, потому посипалось, гейби з мішка, густим великим градом. До гуку, шуму і лому мішався глухий звук дзвонів. Жінки викидали надвір кочерги, лопати і шутки; палили свячене зіле, збирали зерна граду і кидали у свячену воду.

Перестало. Ані одної шиби не лишилося в селі, земля біліла, з дерев звисало поломлене галузе. А що діялося в полі?

Сонце усміхнулось і кинуло довге тепле проміне, вода всякала в землю, далекі гори, ніби прикриті легким покривалом, відбивали виразно від чистого неба, та місцями із землі підносилася пара. Подерте листе з дерев, збита трава і поломані цвіти ніби обмилися свіжою водою. Усюди віяло свіжим воздухом; поховані під галузями дерев пташки простирали і тріпали до сонця мокрі пюрця, та там-не-там мелькнув із обісхлими крильцями білий мотилик.

Лиш для людей в селі не було надії. Опали грубі зароблені руки в німій розпуці. Пропала гірка праця, тяжка кervавиця... Ударився і пан у дворі по полах руками, хоч його більша часть збіжя була заасекурована; та на се було не стати селян — добре, що було чим заплатити податки!..

Катруся побігла в поле. Збіже лежало лоском, земля чорніла. Вже не було чого вертати досапувати ниву, бо все зарівнялось, та лише сумно лежала покинена серед мокрої ниви сапа. Катруся взяла сапу і вернула додому, увійшла в хату, кинула сапу під постіль, а сама сіла на лавицю та й гірко заплакала... Діти грались весело розбитим горшком і з-під ока споглядали на маму — не знали біднятка, що тими сльозами заллються і їх личка, коли попросять у мами хліба.

Три села пали жертвою граду.

Се нещастє селян глибоко тронуло Ядзю і вона задумала зарядити велику запомогу

всеї повітової шляхти і інтелігенції на користь бідних селян. Вона розвинула надзвичайну на сей раз енергію. Намовила кількох панів і пань з сусідньої шляхти зав'язати комітет, втягнула всю вищу інтелігенцію із поблизького місточка і урядила фантову лотерію, на яку пожертвувала половину всіх своїх містерних робіток; відтак комітет дав цілий ряд вечерків з танцями. А що того всего було ще замало, зблизилась вона до жінки лікаря, як очевидного компромісу між шляхтою і вищим міщанством, і об'їздила з нею майже всі важніші доми цілої околиці.

У тій прогулці пань по околиці зі сторони мужчин, як лицар і оборонець слабшого полу, асистував пан Адам Б.

Пан Адам походив із доброї шляхетської фамілії і тепер якраз узяв у посесію село в найближчій сусідстві Солецьких. Хоч він не мав великого маєтку, а навіть по посесіях не найліпше йому велось, все-таки був пожаданим гостем у кожному домі; а коли їздив із дамами, то сама його присутність, особливо ж у домах, де були панни, побільшала жертви.

По цілій околиці всього повіту і далше говорено про Ядзю і про її великодушні інстинкти; всюди приймано її з найбільшими компліментами. Але коли двері замикались, змінювався гумор жертводавців. "Тяжкі часи, — говорено, — а то ще дурть із кожного боку; та щоби то виходило хоч із чистого альтруїзму, а то лише на те, щоби повеличатись та в газетах фігурувати". Деякі пані були певні, що Ядзя лиш для того їздить і збирає складки, аби зблизити до себе пана Адама.

Тим закидам суперечили вправді факти, що вона завсіди займалась долею бідних і се було для неї відпорою проти лукавих людських здогадів, та все ж таки сама перед собою не могла заперечити, що чемність і згляди пана Адама додавали їй такої сили й енергії, що вона могла поборювати такі перепони і зносити прикrostі, на які давніше тяжко б їй було здобутись.

Селяни зачували, що пани стараються на них, та й стали потішатися, що легше їм прийде перебути лихо. Одна біда, що то якось довго проволікалося; вже й зима минула, і другі засіви приходили, а запомогти не мож було дочекатись. Люди боялися спізнити з весною; треба було старати насіне, звідки голова, а збіже було дороге, — люди стягалися з остатнього. Жид-орендар набив повну комору заставами і сотки видав на грубі проценти.

Були такі, що казали: коли вже чекати, то чекати; чекалося більше, почекаєся менше.

Катруся також зачувала, що пани хочуть чимось тих, що їм град вибив, зарятувати, та хоч ніколи не спускалася на нічию ласку, та й тепер заробляла як могла, то все-таки надіялася, що може й її пани чимось порятують.

Дочекались.

Зачали скликати до двора людей. Як було велике подвірне, то ціле гейби засіяв людом. Ядзя сиділа на високім ганку і сама пантрувала поділу. Навкруги ганку стояли мішки зі збіжем, які економ розділював із двірськими парубками. Кожному приходило по гарцеві збіжя і по десять крейцарів. Гроші давала сама Ядзя.

Люди кланялися низько і цілували Ядзю в руку, але у товпі чутний був приглушений ропіт.

— Се так з тим, як без того! — вирвався голоснійше якийсь жіночий голос.

Люди зацитькали її, а жінка з переляком глянула на ганок, чи там не донісся її голос. Але Ядзя зачула, повела очима й узріла ту хору, в якої була в хаті й рятувала в слабості. І лице її болюче скривилось.

Люди зачали розходитись. Не було чого і Катрусі чекати; і вона йшла додому, сумно споглядаючи на маленький вузлик та на десять крейцарів у кулаці...

— А що, Катрусю, багато дістали ви запомоги? — запитав, всміхаючись, Абрамко, коли переходила коло коршми.

Катруся нічого не відповіла і пішла далше.

В тій хвилині пан Адам заїздив гарненькими буланками на двірське подвір'є.

Ядзя повітала його з поблідлим лицем. Вона була сильно роздражнена. Зачуті слова жінки діткнули її сильно. Стільки понесла труду, прикростей, а за те не вчула навіть доброго слова! Вона довго не могла успокоїтись, хоч родичі й пан Адам старалися про те.

І коли в селі було вже темно, у дворі в гостиннім покою довго ще горіло світло і велась бесіда про недбальство, лінивство, п'янство, зухвальство і невдячність простого люду.

У селі не раз ще й потому бачили, як жвавi коники пана Адама заїздили до двора.

Нараз розійшлися слухи, що панова панна віддаєся.

Се дійшло й до Василя та й Василихи, і вони довго радилися, чи не піти б до двора "повіншувати".

Врешті зважилися піти. Змололи чвертку пшенички, як золото. Василиха упекла колачі, бо голіруч не годиться йти, хоч би й до панів.

Пан приймив їх радо, пані ще раднійша була, гостила як на храму, а як стали і "з води і роси" віншувати, то аж заплакала з утіхи.

Зате панна — аж їм дивно було — як би не та стала, що була. Все така привітлива, тепер лиш як би на силу до них говорила та й ніякої по ній не видно було веселості.

І се не лиш Василь і Василиха запримічували. Дехто зі слуг бачив її з заплаканими очима, а покоева розповідала, що вперед, коли панич лиш залицявся, то панна лиш ходила від одного вікна до другого та й виглядала його, а коли вже зговорилися, то як би її хто підміняв, і пані не раз мусить її просити, щоби до нього вийшла.

* * *

Все-таки за якийсь час загуділо у дворі весілем. Коли їхали до шлюбу, то ціле село збіглося, аби подивитися на молодих. При кождих воротах було повно людей: чоловіків, жінок, дітей, — лише Катрусі хата була замкнена на колодку і ніхто не визирав із її обійстя.

В селі знали, що вона в Грабинцях. Двоє старших дітей дала на службу між люди, а з найменшим пішла до тютюну — та дивно стало їм аж тоді, коли вже всі звідти повертали, а її ще не було — та коли розповідали, що вона там таке саме виробляє, як

виробляла дівкою, видно, що її натура не покидала її.

[1] Згрібна сорочка — сорочка з грубого, небіленого полотна.

[2] Див. примітки

[3] Антипедія — подушка, на якій носять чашу в костьолі.

[4] Преч би ся казало — тут: щоб не наврочити

[5] Buna saга — добрий вечір (рум.).

[6] Що не міра — (з польського "co nie miaga") багато

[7] Фота — одежа, яку носять жінки в східній частині Карпат замість спідниці.

[8] Не ялося — не пасувало.

[9] Голий — пісний.

[10] Служити у скарбі — бути на державній службі.

[11] Чергов — чергою (форма, часто вживана в народній говірці: мнов— мною, кочергов — кочергою і ін.).

[12] Коштна була — була без коштів, цебто без грошей.

[13] Вергне на зорі — засвітає, зазоріє.